



1853-56 OSMANLI-RUS HARBİ'NDE DOĞU CEPHESİNDE BİR İNGİLİZ SUBAY: YARBAY WILLIAM FENWICK WILLIAMS'IN ASKERİ RAPORLARI

Yahya YEŞİLYURT*

Öz

Bu çalışma 19. yüzyılın ikinci yarısında modern savaşların başlangıcı sayılan Kırım Savaşı'nın doğu cephesine odaklanmaktadır. Bilindiği üzere Kırım Savaşı, Avrupalı büyük güçlerin ittifak hâlinde Slav yayılcılığına karşı koyduğu ve modern teknolojilerin harp için kullanıldığı ilk savaş idi. Osmanlı Devleti hem ekonomik hem de harp becerisi açısından bu savaşı yürütecek yeterli donanımına sahip değildi. Ancak dönemi itibarıyla İngiltere ve Fransa gibi devletlerin deniz aşırı politikaları ve dış tehdit algıları, onları Osmanlı-Rus anlaşmazlığında Türklere ekonomik ve askerî destek vermeye mecbur kılmişti. O nedenle Müttefikler, Osmanlı ordularının Ruslara karşı savaşa kabiliyetini artırmaya çalışırken diğer yandan da önemli subaylarını Türk ordusuna görevlendirmişlerdi.

Müttefikler, Kırım'da yoğun çarpışmalar yaşadığından 1853-56 Osmanlı-Rus Harbi, tarihe daha çok Kırım Harbi olarak geçmiştir. Oysa aynı yıllarda Osmanlı orduları doğuda da Ruslara karşı ciddi mücadeleler yürütmüştür. Kırım'a nispeten coğrafyanın ve iklim koşullarının savaşın seyrine önemli etki ettiği Doğu cephesi bu bakımdan Kırım'ın popüleritesinin gölgesinde kalmıştır. Fakat savaş yıllarında aynı durum söz konusu olmadığı için Birleşik Krallık başarılı subaylarından William Fenwick Williams'ı Erzurum'da konuşlanan Anadolu ordularına müttefikler adına göndermiştir. Williams'ın bu doğrultuda İstanbul'daki İngiliz elçiliğine yazdığı raporlar, dağılma sürecindeki Osmanlı Devleti'nin ordusunu anlamamız açısından önemlidir. Çünkü Williams'ın aynı zamanda Osmanlı merkezine gönderdiği direktifler de Türk ordu yapısının değişmesinde etkili olabiliyordu. Dolayısıyla bu çalışma, 1853-56 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Williams'ın gönderdiği askerî raporlara odaklanmakta, onların analizine çalışmaktadır.

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı, Kırım Savaşı, William Fenwick Williams.

JEL Kodları: N40, N43, N45

Yazarın Notu: Bu çalışma bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada etik kurul izni veya yasal/özel izin gerektirecek bir içerik bulunmamaktadır. Çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığı, SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi'ne yazar imzasıyla beyan edilmiştir.

* Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Tarih Bölümü,
yyesilyurt@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3209-2416

A British Colonel in the Ottoman Army at the 1853-56 Ottoman-Russia War: Brigadier William Fenwick Williams's Military Reports

Abstract

As it is known, the Crimean War was the first war in which the European great powers countered Slavic expansion in the alliance and used modern technologies for warfare. Ottoman State was not equipped enough to conduct this war in terms of its economic and military qualifications. However, the overseas policies and foreign threat perceptions of states, such as England and France obliged them to give economic and military support to the Turks in the Ottoman-Russian conflict. As a result, the Allies assigned their key officers to the Turkish Army to boost the Ottoman Armies' ability to fight the Russians.

Actually, the Ottoman-Russian War of 1853-56 went down in history as the Crimean War since the Allies had intense clashes in Crimea. In the same years, the Ottoman Armies campaigned serious struggles against the Russians in the east. The Eastern front, where geography and climatic conditions had a significant impact on the situation of the war compared to Crimea, remained in the shadow of the popularity of the Crimea Front. However, the same opinion was not the case during the war years, and the United Kingdom sent William Fenwick Williams, one of its successful officers, to the Anatolian Forces stationed in Erzurum on behalf of the Allies. The reports that Williams wrote to the British embassy in Istanbul are important in terms of understanding the army of the Ottoman Empire in the period of dissolution. The directives that Williams had sent to the Ottoman headquarters could be effective in changing the structure of the Turkish army. Therefore, this study will focus on the military reports that were sent by Williams during the Ottoman-Russian War of 1853-56 and try to analyze them.

Article Type: Research Article

Key Words: The Ottoman State, Tsarist Russia, Crimean War, William Fenwick Williams.

JEL Codes: N40, N43, N45

Authors' Note: This study has been prepared in accordance with scientific research and ethical rules. In this study, there is no content that requires ethics committee permission or legal/special permission. We, as the authors of the article, signed our declaration certifying that there was no conflict of interest within the article preparation process.

GİRİŞ

2 Ağustos 1854'te İngiliz Dışişleri Ofisi'nden Yarbay Williams'a, namıdiğer "Williams Paşa'ya", Türk ordusunun Asya karargâhına "Majestelerinin" temsilcisi olarak atandığı bildirilmişti (HCPP, 1856, p. 1). Bu emir, İngiltere'nin sömürge topraklarındaki çıkarlarının tehlikeye düşeceği endişesinden öte anlam taşımamaktaydı. Osmanlı Devleti'nde yaşanan toplumsal sorunlar, Rusya ve Fransa gibi devletlere, onun iç işlerine karışma fırsatı tanımıştır. Bu fırsatlardan biri de aynı tarihlerde ortaya çıkan Kutsal Yerler sorunu olmuştur. Kaldı ki Rusya politik amaçları için Ortodoksları bahane etmekte gecikmemiş ve bu vakanın arkasına sığınarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü aleyhine olan dış politikasını sürdürmüştür (Hayreddin, 1326, s. 71-72).

Kutsal Yerler sorununun temelinde ise Osmanlı topraklarındaki Rusya-Fransa rekabeti yatmaktaydı. Nitekim Ortodoks Hıristiyanların "hamisi"

rolüne soyunan Rusya, Rumları ve diğer Ortodoksları bahane ederek, boğazlar üzerinde planlar yapmıştır. Bu planlar, Akdeniz’de çıkarları bulunan Fransa ve İngiltere gibi devletlerin Doğu siyasetiyle bazı zamanlarda örtüştüğü gibi bazen de mücadeleye neden olabilmekteydi. (Şirokorad, 2013, s. 353-358). 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde hem Fransa hem de İngiltere, Osmanlı Devleti’nin zayıflığını kabul etmekle birlikte toprak bütünlüğünden yana tavır sergilemekteydiler. Onların Osmanlı politikası, Rusya’nın yayılmacı emelleriyle çatışan nitelikteydi (Notlar, 2013, s. XI).

Nitekim bu durum, Kutsal Yerler sorunu adını verdiğimiz devletlere hem uluslararası siyasette tanınırlık hem de Osmanlı Devleti üzerinde etkin olmalarını sağlamaktaydı. Özellikle Fransa’nın 1852’de Katolik gayrimüslimlerin talepleri üzerinden verdiği ultimatom Osmanlı idaresini çeşitli önlemler almaya itmiştir. Katolikler lehine bazı ıslahat düzenlemeleri yapılmıştır (Fevzi, 1927, s. 3). Aynı tarihlerde Rusya’nın da Ortodoksları bahane ederek meseleye dâhil olması, Osmanlı Devleti’nin iç problemini uluslararası soruna dönüştürmüştür. İngiltere açısından ise Fransa’dan çok Rusya rakip olarak görülüyordu. Zira Rusya’nın Doğu politikası İngilizlerin doğudaki çıkarlarıyla karşı karşıya gelebiliyordu. O yüzden 1853’ün başlarında Rusya’nın İngiltere’yle yaptığı görüşmelerde İngilizleri ikna edemeyince, Ruslar kendi başına hareket etme kararı almıştır (Goldfrank, 2002, p. 491; Hayreddin, 1326, s. 133). Bu karar ise 1853’ten itibaren İngiltere ve Fransa’yı bir bloka çekerken Rusya’yı tek başına bırakmıştır.

1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi’nin Nedenleri

1853-56 Osmanlı-Rus Harbi’nin arka planında I. Nikolay’ın 1852’nin sonlarına doğru yaptığı ve Osmanlı Devleti’nin kuzey sınırlarına taarruzu içeren saldırı planı bulunmaktaydı. Deniz Kuvvetleri Komutanı Menşikov’un hazırladığı 14 Aralık 1852 tarihli bu planda, boğazlara yıldırım harekâtı düşünülmüştür. Ani ve hızlı bir askerî harekât kararında ise Osmanlı Devleti’nin askerî ve siyasi kırılğan ortamı etkili olmuştur. Karadeniz’de donanmanın çıkarma harekâtıyla İstanbul’un ele geçirilme planı açıkçası gelecekte ciddi bir savaşın tetikleyicisi olacaktı. Çar I. Nikolay, son anda denizden saldırı fikrinden vazgeçerek; kara üzerinden taarruz hazırlıklarına başlamıştır (Şirokorad, 2013, s. 358). Osmanlı Devleti, Rusya’nın çeşitli devletlerle ve İstanbul’daki elçisiyle yaptığı yazışmalardan Rusların yeni bir savaşın arifesinde olduğunu anlamış ve özellikle Rusya sınırındaki vilayetlere ek askerî tedbirler alınması ikazlarında bulunmuştur (Şahin, 2013, s. 346).

Geniş topraklara hükmeden imparatorluklardan biri olan Rusya'nın neden bu kadar kolay ve Osmanlı Devleti'ne çok saldırdığı, açıkçası sahip olduğu sınırların coğrafi koşullarında gizliydi (Yeşil, 2021, s. 101-106). Tarıma dayalı ekonomik hayat Rusya'nın hareket kabiliyetini de etkilemekte; coğrafi etmenler de bunda önemli rol oynamaktaydı. Mevsimsel şartlar Rusların kuzeydeki limanlarını üç aydan az kullanmaya elverişli kılmakta ve bu durum da Rusya'nın sınır ötesi harekâtlarını ve uluslararası politikasını etkilemekteydi. Dolayısıyla güneyde zayıf Türk devleti, Ruslara öncelikli ve kolay bir hedef gibi gözükmüştür. 8 Haziran 1853'te I. Nikolay, orduların Eflak ve Buğdan'a hareketine dair emir verdiğinde, yine bir Türk-Rus savaşına kapı araladığının farkındaydı (Şirokorad, 2013, s. 359). Rus ordularının ilk yığınak bölgeleri Tuna Nehri kıyıları olmuştur. 21 Haziran 1853'te ise askerî yığınak Prut'a ulaşmıştır. General Danenberg komutasında 35 bin asker ve 72 toptan oluşan Rus öncü kuvvetleri Prut Nehri'ni 3 Temmuz 1853'te geçerek Buğdan'ı işgal etmiştir (Fevzi, 1927, s. 15). Rusların yazı tercih etmesinde yine bölgenin kaderini etkileyen mevsim şartları ön planda olmuştur. Eflâk'tan Tuna Nehri'ne kadar olan bütün topraklar Rus taarruz planına dâhil edilmiştir. Ruslara karşılık Türkler de Tuna Nehri'nin hemen karşı kıyılarında hazırlıklar yapmıştır (BOA, HR.MKT., 61/59-3). Ancak Türkler doğrudan Ruslarla savaşa girmek yerine son bir kere daha diplomatik kanalları denemiştir. Örneğin 25-26 Eylül 1853'te İstanbul'da toplanan Şura'da "Eflak ve Buğdan'ın boşaltılmasının istenilmesi; aksi takdirde savaş ilan edileceği" şeklinde bir karar çıkarılmıştır. Müzakereler netice vermeyince 29 Eylül 1853'te Rumeli Orduları Komutanı Ömer Paşa'ya Ruslara on beş gün tahliye için süre tanınması; tahliye işlemi gerçekleşmezse karşı harekâta başlanması yazılmıştır (Besbelli, 1977, s. 36; Fevzi, 1927, s. 15).

Osmanlı Devleti'nin, Rus taarruzuna karşı yaptığı plan daha çok Balkanlar odaklı olmuştur. 178 bin mevcuda ulaşan ordusuyla Türkler, Balkanlarda Rusya'yı durdurmayı planlamıştır. Bu hâliyle Türk ordusunun yapısına baktığımızda kırk bataryalı topçu kuvvetinin sayısı 43 bini buluyordu ve 12 taburdan oluşan 8700 civarında nizami süvari, 10 bin jandarma süvari, 12 bin "başbozuk" denilen gönüllü ve 105 bin civarında da nizami piyadeden oluşmaktaydı (Fevzi, 1927, s. 8). Rus ordusu ise o tarihlerde bir milyonun biraz üzerinde bir rakamla Avrupa'nın en büyük orduları arasındaydı (Çetin ve Kök, 2015, s. 319). Bu hâliyle bakıldığında 1853'te başlayan savaşın sayısal verilerinde ciddi bir dengesizlik ilk etapta göze çarpmaktadır. Tarihte az ama etkili bir orduyla sayısal olarak daha fazla olan ordular arasındaki çarpışmalarda, az sayıdaki orduların üstünlüklerine ilişkin çokça bilgiler bulunuyordu. Ancak bu tarihler aynı zamanda Osmanlı ordusunun dönüşüm geçirdiği, ordu içinde henüz talimli

ve modern savaş yöntemleriyle yetişmiş subay ve askerinin istenilen düzeye erişmediği gönüllü birliklerin çokluğundan rahatlıkla görülmektedir.

3 Ekim 1853'e kadar her iki orduda da düzen değişikliği dışında hareketlilik yaşanmamıştır. Ancak 14 Eylül 1853'te Eflak ve Boğdan'ın geri verilmemesi; İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirmiş ve bir anda Türk Rus çatışmasını uluslararası boyuta dönüştürmüştür (McDonald, 2007, p. 7). Londra'da yapılan büyükelçiler konferansına Fransa büyükelçisinin konuşmaları damga vurmuş ve İngiltere ve Fransa diplomatlarından Türklere destek açıklamaları peş peşe gelmiştir. Nitekim sözde kalmayan bu destek, Fransız ve İngiliz donanmalarının 8 Ekim 1853'te Çanakkale önlerine gelişiyle aşikâr hâle gelmiştir. Türkler de sırtını bu güçlere dayayarak Rusya'ya karşı hareket etmiştir (Figes, 2012, s. 151).

Türk sularındaki Fransız ve İngiliz donanmasının varlığı, Ruslar tarafından İstanbul'un işgal edilemeyeceği şeklinde yorumlanmıştır. Doğrudan İstanbul'a yahut boğazlara saldırıyı göze alamayan Ruslar, 23 Aralık 1853'teki Çetati Köyü yakınlarındaki muharebe sayılmazsa (Şirokorad, 2013, s. 360-361), 1854'e kadar harekâtlarını ertelemiştir. Rusların Avrupa devletlerinin meseleye hangi raddeye kadar müdahil olacaklarını görmek istemeleri ve süregelen diplomatik müzakereler 1853'teki çarpışmaların küçük çaplı olmasını da etkilemiştir. Ayrıca hem Rus hem de Türk tarafının umumi planı savaşın Balkanlarda başlayıp yine burada neticeleneceği yönündeydi. O nedenle her iki taraf da Avrupalı devletlerin işin içine karışıp karışmayacağına emin olamadığından Balkanlara odaklanmış olmaları ve askerî planları buna göre yapmış olmaları gayet normaldir.

Tuna'daki Rus Ordusu 1854'te baharla birlikte harekât başlatmış ve Halaç, Braylov ve İsmail adlı bölgelerde üç ayrı koldan taarruza geçmiştir. İsakça, Tulça ve Maçın Kalelerini bu harekâta ele geçirmişti. Buna rağmen Rus ordularının Türk orduları karşısında üstün olduğu söylenemezdi. Örneğin 17 Ocak 1854'te Çatana Köyü yakınlarındaki çarpışmalarda Rus birlikleri hezimete uğramışlardır (Notlar, 2013, s. 13). 4 Mayıs 1854'te Silistre'yi kuşatmalarına rağmen, General Paskeviç, Tuna gerisine çekilmeye karar vermiş ve bu karar nedeniyle Silistre kuşatması kaldırılmıştır.

Karadeniz'de ise hazırlıklarını tamamlayan Rus filosu 1853'ün Eylül'ünde Sohum ve Sivastopol limanlarında beklemiş; üs olarak buraları donanma yığınağı yapmıştır (Şirokorad, 2013, s. 365).

Karadeniz'de müttefik müdahalesi olana kadar tıpkı Tuna'daki kara ordularının kısa çarpışmaları gibi karşılaşmalar yaşanmıştır. Örneğin 5 Ekim

1853'te Vladimir ile Pervazıbahri gemilerinin karşılaşmasında Türk gemisi büyük hasar almış ve mürettebatın önemli kısmını kaybetmiştir. (Özcan, 2008, s. 79). Nahimov kumandasındaki Rus donanması daha cesur saldırılara girişmiş, Sinop'ta konuşlu Osmanlı donanmasını gözüne kestirerek, ani bir baskınla Türk donanmasını ortadan kaldırmıştır. Sadece İngiliz amirali Slade'in kumandasındaki Taif adlı gemi kaçarak kurtulabilmiştir ki bu baskın Avrupa kamuoyunda infiale neden olmuş ve Fransa ve Birleşik Krallık bu kez doğrudan savaşa katılma kararı almıştır (Notlar, 2013, s. 9; Besbelli, 1977, s. 45; Özcan, 2008, s. 104).

17 Kasım 1853 sabahı başlayan Sinop baskını 1853-56 Osmanlı-Rus Harbi'nin aslında dönüm noktasını oluşturmaktadır. Çeşme ve Navarin'den sonra Osmanlı donanmasını yok etme amacı görülen bu baskınla Türk tarafı başta Riyale Hüseyin Paşa olmak üzere üç bine yakın mürettebatını şehit vermiştir. Osmanlı donanmasındaki sayının dört bin civarında olduğu göz önüne alındığında, baskın bu savaştaki en önemli Rus başarısı olarak durmaktadır. Baskının aynı zamanda Doğu cephesindeki Anadolu ordularının ikmal yollarını kapatması bakımından da ciddi etkileri olmuştur. Nitekim yeterli lojistik destek alamayan Anadolu ordularının doğuda bazı harekâtlarında gecikmeler ve ordu içinde çözümler yaşanacaktır (Figes, 2012, s. 163).

Sinop baskınıyla karada dengede giden savaşın Karadeniz ayağında Ruslar ciddi üstünlük ele geçirmişlerdi ki bu Karadeniz üzerinden İstanbul'a yapılabilecek saldırı ihtimalini de artırmıştır. Karadeniz "de facto" Rus gölüne dönüşmüş; Avrupalıların savaşa bakış açıları da netleşmeye başlamıştır. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Türk yetkililer, örneğin elçilikler aracılığıyla başta Londra'da olmak üzere önde gelen Avrupa başkentlerinde kamuoylarını "mitinglerle" etkileyip, hükümetleri Rusya'ya karşı harekete geçirmek için çalışmalar da yürütülmüştür (BOA, HR.SYS., 903/2-38).

Karadeniz'e sarkan Osmanlı-Rus savaşını konvansiyonel bir savaşa dönüştüren gelişme 22 Aralık 1853'te Marmara'da bekleyen Fransız ve İngiliz donanmalarının Karadeniz'e açılmasıyla (McDonald, 2007, p. 9) 15 Mart 1854'te Fransa ve İngiltere resmen Rusya'ya savaş ilan etmiş ve 10 Nisan 1854'te de Odessa'ya saldırmışlardı. Fransa, Birleşik Krallık, Osmanlı Devleti ve Piyemonte-Sardunya'nın katılımıyla oluşan müttefik orduları yeniden seferi hâle getirilerek 31 Ağustos 1854'te Gözleve'ye çıkarma kararı almışlardır (Notlar, 2013, s. 48).

Bunlara karşın Menşikov idaresindeki Rus birlikleri Alma Nehri sahillerinde konuşlandırılmıştır ve 8 Eylül 1854'te müttefik kara ordusunun ilk çarpışması da bu nehir yakınlarında gerçekleşmiştir (Duberly, 2007, p. 65). Ruslar ağır kayıp vererek Kaça yakınlarına çekilmiş; Müttefik orduları

ise onları takip etmiştir. 14 Eylül 1854'te Balaklava şehrini İngiliz ordusu; Kamışova ve Kazaçı'yi de Fransız ordusu ele geçirmiştir. Bu harekât planı aslında Rus ordusunu dar alana hapsedme ve teslim zorlayan bir taktik ağırlıktaydı. Nitekim Sivastopol'a çekilen Ruslar hem denizden hem de karadan kuşatılmış ancak ateşli silahların yaygın kullanımı nedeniyle süre uzamıştır (Besbelli, 1977, s. 75; Fevzi, 1927, s. 55). Bir ara Liprandi kumandasında kuşatmayı yarma harekâtı düzenlenmişse de bunun moral etkisi çok uzun sürmemiştir. Menşikov, Liprandi'nin bu başarı üzerine tüm kuvvetlerini İnkerman'da topyekûn bir taarruza kaldırması, açıkçası Rus kara ordusunun ciddi darbe almasına neden olmuştur (Duberly, 2007, p. 77).

1855'in başlarında Osmanlı topraklarına yönelik Rus ilerleyişi durdurulmuştur. Bundan sonra savaşın asıl cephesini Kırım oluşturmuş ve Rus taarruz planları değişmiş, savunma ağırlıklı planlar yapılmıştır (Fenton, 2007, s. 133-142). Kırım için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz ancak Ruslar Balkanlar ve Anadolu cephesinde taarruz planlarından vazgeçmemişlerdir. Nitekim Müttefikler, Rusları Karadeniz üzerinden yok etmek için mücadele ederken Ruslar da olası bir yenilgi karşısında masaya daha güçlü oturmanın planlarını yapmaya başlamıştır.

6 Nisan 1855'te on sekiz bin askerini Kırım sahillerine gönderen Piyemonte-Sardunya'nın katılımıyla savaş çok uluslu dünya harbine dönüşmüştür. İtalyanların kendilerini Avrupa ülkelerinden gösterme politikası Müttefiklerin katılması yönünde etkili olmuştur. Rus tarafında ise ciddi iktidar sıkıntıları yaşanmıştır. I. Nikolay savaşı idare edemediği gerekçesiyle 15 Şubat 1855'te Menşikov'u görevden almış, yerine Gorçakov'u atamıştır. Ancak o da baharda başlayan saldırılara karşı pek başarı sağlayamamıştır. Tam da bu sıralarda Çar'ın ölüm haberi ve yerine II. Aleksandr'ın geçmesi, Rus ordularının "demoralize" olmalarına yol açmıştır (Notlar, 2013, s. 88; Fevzi, 1927, s. 68).

Etkin ateşli silahların kullanılması, yeni harp teknik ve taktiklerinin denenmesi ve dünya siyasetinde ve askerî gelişmelerinde etkin devletlerin ittifak etmeleri bu savaşın uzamasına neden olmuştur. Nitekim ekonomisi tarıma dayalı ve askerlerinin çoğu çiftçi olan Rus ordusunda ciddi çözümler baş göstermiş; bu da savaşın neticesini etkilemiştir. Nitekim 27 Ağustos 1855'te Müttefikler, Kırım'ı ele geçirmesi, adeta Rusların yenilgisini tescillemiştir. Ancak bu savaşın sürdüğü bir önemli cephe de Osmanlı Devleti'nin doğusunda yaşanmıştır.

Doğu Cephesindeki Gelişmeler

Tuna'da başlayan savaş aynı zamanlarda Erzurum ve Kars hattında da başlamıştır. Bu savaş her ne kadar literatürde "Kırım Harbi" olarak anılsa da

özellikle Kars Kalesi'nin Ruslara teslimiyle sonuçlanan ve bir sonraki hedefin Erzurum vilayetinin olduğu anlaşılan bir savaştı (Karal, 1999, s. 232-248). Aynı zamanda modern araştırmalarda bu savaş, I. Dünya Savaşı'nı önceleyen, Avrupa Güçlerinin ilk büyük savaşı dahi denilmiştir (Goldfrank, 2002, p. 505). Avrupa devletlerini ciddi ve doğrudan müdahaleye sevk eden unsur, savaşın başlamasıyla Osmanlı ordusunda yaşanan çözülme ve Rusların önemli başarılar kazanmasıdır. İngiltere'nin başını çektiği askerî yetkililer, aldıkları emir gereği ve "âli menfaatlerini" korumak adına soluğu Dersaadet'te almışlar ve kimin nerede, nasıl rol üstleneceğinin görüşmelerini yapmışlardır (Ünalp, 2013, s. 5).

Türk karar alıcıları aslında Rusların bu savaşın hazırlıklarını yaptığı andan itibaren meseleye hâkimdiler ve daha önce de vurgulandığı üzere sınır boylarındaki vilayetlere askerî önlemleri artırmaları için talimatlar göndermişlerdir. Nitekim Ruslarla karşılaşmaları muhtemel vilayetlerden biri olan Erzurum da doğudaki harekâtın üssü olarak planlanmıştır. Bu nedenle savaş başlamadan doğu bölgesinde Ruslara karşı koyacak ne kadar askerî güç ve mevcut olanak varsa seferber edilmiş ve Erzurum'a yönlendirilmiştir. Türk birlikleri ivedilikle ikmal edilmeye çalışılmış, öncelik yiyecek ve giyecek teminine verilmiştir (Çetin ve Kök, 2015, s. 323). Örneğin Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa, 4 Kasım 1853'te Osmanlı Devleti'nin "ilaniharp" etmesiyle heyecanlanmış ancak telaşa kapılmadan, kendisine gelen emirleri uygulamak için aceleci davranmıştır. Ona gelen emirlerde Erzurum ve çevresinin güçlendirilmesi ve birçok yerden "Anadolu Ordusuna" asker geleceği için önlemler alınması emredilmiştir (Şahin, 2013, s. 346).

Anadolu Ordusu 100 bini nizami, 50 bini başıbozuk ve gönüllülerden oluşan toplamda yaklaşık 150 bin kişiye ulaşan mevcuda sahiptir (Fevzi, 1927, s. 9). Bunlardan Mareşal Abdi Paşa kumandasında 60 bin kişilik ordu, Kars'ta; 50 bin civarındaki ihtiyat askeri de Erzurum'da bekletilmekteydi. Mareşal Selim Paşa komutasındaki 26 bin kişilik ordu, Batum-Sohumkale hattında Ruslara karşı tedbir almış ve bu kuvvetin 6 bini Ardahan'da konuşlanmıştır. Bunlara ek olarak 3 bini nizami, 16 bin kişilik kuvvet de Bayezid'da mevzilenmiştir (Gürel, 1935, s. 105).

Doğu'da ilk harekete geçen taraf Türk kuvvetleri idi. 16 Ekim 1853'te henüz resmî savaş ilanları verilmemişken, Batum'a taarruz düzenlenmiş ve St. Nikolay Kalesi Türklerin eline geçmiştir (Figes, 2012, s. 161). Korganov komutasında Rus birlikleri kaleyi geri almıştır. Batum'daki birliklerin kumandanı Selim Paşa, bu taarruzdan bir hafta sonra bu kez Şekvetil'i ele geçirmiştir. Korganov'un Şekvetil için yaptığı karşı saldırı başarısız olmuştur (Besbelli, 1977, s. 41; Gürel, 1935, s. 107). Eş zamanlı olarak

merkez kumandanı Abdi Paşa da yaklaşık 40 bin kişilik ordusuyla Kars üzerinden Ahıska'ya yürümüştür. Arpaçayı'nı geçen Abdi Paşa, henüz resmî savaş ilanları verilmemişken Gümrü yakınlarında 2 Kasım 1853'te Ruslarla karşı karşıya gelmiştir (Fevzi, 1927, s. 99; Notlar, 2013, s. 6). Bebutov komutasında Rus birlikleri, ricat harekâtı düzenleyerek Gümrü'ye çekilmiş ve Türklerin ileri harekâtına izin vermiştir. Abdi Paşa bu geri çekilmeden cesaret alarak Ahıska'yı 14 Kasım 1853'te kuşatmıştır. Andronikov komutasındaki Rus savunmasının ciddi mukavemeti nedeniyle kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Gürel, 1935, s. 107; Notlar, 2013, s. 7; Şirokorad, 2013, s. 391).

Türk birliklerinin merkez karargâhtan uzaklaşması ve coğrafi koşulların bu kuşatmanın kaldırılmasında etkili olduğu görülmüştür. Her savaşta olduğu gibi Doğu cephesinde de en belirleyici faktör iklim olmuştur. Abdi Paşa ordu komutanlığını Ahmet Paşa'ya devretmiş; o da orduyu 19 Kasım 1853'te Kars yakınlarına çekerek kışı geçirmeyi planlamıştır. Türk birliklerinin geri çekildiği esnada Rus ordusunun yakınlarda olduğu istihbaratını alan Ahmet Paşa, iklimi bir tarafa bırakarak, Bebutov komutasında bu orduyla savaşmayı denemiştir. Abdi Paşa'nın ciddi muhalefetine rağmen Ahmet Paşa kararından vazgeçmemiş, yaşanan çarpışmada ordu büyük kayıplar vermiş ve başta karargâhları olmak üzere tüm mevzileri boşaltmak zorunda kalmışlardır. Bebutov'un elde ettiği bu beklenmedik zafer, onlara moral aşladığı gibi Türklerden kalan birçok savaş ganimetini de ele geçirmişlerdir. Aynı şekilde geri çekilen Türk birlikleri zafere rağmen Ruslar tarafından takip edilmemiştir (Şirokorad, 2013, s. 392-394). Ricat esnasında Türk birlikleri düzenli bir harekât düzenleyememiştir. 26 Kasım 1853'te Gedikler mevkiinde de Rus ordularıyla bir çarpışma yaşanmış ve yenilmişlerdir. Sürekli bir ricat hâli içerisinde ve dağınık vaziyette kışlamak için Kars'a ulaşılabilmişlerdir (Besbelli, 1977, s. 41; Fevzi, 1927, s. 100). Buradan taarruz kadar ricatın da iyi planlı bir harekât olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

I. Nikolay'ın yaptığı düzenlemede Kafkas orduları komutanı da değiştirilmiş, 1 Mart 1854'te General Read atanmıştır. Benzer şekilde Sultan Abdülmecid de Kars civarında konaklayan ordunun komutasını bölgeyi çok iyi bilen Zarif Mustafa Paşa'ya vermiştir. Her iki devletin ordusu yeni yılla birlikte savaşa hazırlıklarını tamamlamıştı. Yapılan ikmal ve yeni takviyelerle Osmanlı kuvvetleri Kars Kalesi önlerinde; Rus kuvvetleri ise Kuru Dere ve Paldırvan köylerinin bulunduğu mevkiilerde kışı geçirmişlerdir.

1854'ün ilk askerî harekât Andronikov komutasındaki Gürcü müfrezesinden gelmiştir. 27 Mayıs 1854'te Negoyet köyü yakınlarında

Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleriyle bir çarpışma yaşanmış; bu kısa savaş Türk birliklerinin dağılmasıyla neticelenmiştir (Şirokorad, 2013, s. 394). Ancak Selim Paşa 11 Haziran 1854'te İstanbul'a gönderdiği raporda, Osmanlı ordusunun bu çarpışmada başarılı olduğunu bildirmişti (Notlar, 2013, s. 39). Türk komutanlarının askerî başarısızlar karşısında şaşkın oldukları ve bunu İstanbul'dan gizlemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu da İstanbul'da savaşın gidişatının yanlış okunmasına ve planlamaların gecikmesine neden olmuştur. Motivasyonu yükselen Rus kuvvetleri bu kez Özüret köyünü ele geçirmiş ve ileri harekâtına devam ederek, Çolok Nehri yakınlarındaki Osmanlı karargâhına saldırmıştır. Müşir Selim Paşa komutasındaki 34 bin kişilik Osmanlı ordusu ciddi kayıplar vererek, Kabulet köyü taraflarına çekilmek zorunda kalmıştır (Şirokorad, 2013, s. 395).

Selim Paşa'nın hezimetinin İstanbul'da ve diğer müttefikler nezdinde ciddi yansımaları olmuştur. 12 bin kişilik bir ordunun sayıca üstün olan bir orduyu dağıtması kabul edilebilir gözükmemekle birlikte Anadolu ordusunda ciddi problemlerin olduğu izlenimini doğurmuştur. Nitekim Selim Paşa'nın 17 Temmuz 1854'teki ikinci yenilgisi, emrindeki kuvvetlerin tamamen dağılmasına yol açmıştır (Notlar, 2013, s. 42; Şirokorad, 2013, s. 397). Bu yenilginin getirdiği olumsuz hava diğer birliklere de yayılmıştır. 19 Temmuz 1854'te Erivan müfrezesi, savaştan Bayezid Kalesi'ni ele geçirmiştir. Yenilgi haberleri, eş zamanlı olarak Bayezid ve Gökdere mevkilerinde savaşan birliklerin motivasyonunu etkilemiş ve yenilmelerine yol açmıştır. (Fevzi, 1927, s. 101; Besbelli, 1977, s. 78).

Orduyu toplama adına Selim Paşa'nın yaptığı taktik manevralar yeterli olmamış ve dağılan birlikler toparlanamamıştır. Müdahale gecikince Bayezid'daki Türk birlikleri dağılmıştır (Gürel, 1935, s. 111). Bu başarısızlıkların ardında başıbozuk birliklerin, emir-komuta zincirinin aksatılması ve Türk ordusunun henüz modern savaş yöntemlerine adapte olamaması etkili olmuştur. Devrin teknolojik silah aletleriyle mücehhez olamayan Türk birliklerinin, adeta bilye tanesi atar gibi top mermisi atan Rus birlikleri karşısında tutunması mümkün olmamıştır. Bayezid'in Rusların eline geçmesinin bir diğer anlamı da Trabzon-Erzurum-Tebriz uluslararası ticaret güzergâhının Ruslar tarafından bloke edilmesi olmuştur. Kaldı ki aynı tarihlerde bu güzergâhı kullanan büyük bir uluslararası ticaret kervanına Ruslar el koymuş, bu da müttefiklerin nazardikkatlerini doğuya çevirmelerine neden olmuştur.

Ağustos 1854 başlarında Zarif Mustafa Paşa, Rus ordularının beklemesinden cesaretle taarruz planlamış; General Bebutov ise

birliklerine Türklerin geri çekildiğini düşünerek ileri harekât emri vermişti. Hacı Kara köyünde karargâh kuran Türk birlikleri ovalık alanda savaşı kabullenmişlerdi. Nitekim Zarif Mustafa Paşa komutasında Türk birlikleri ansızın yaptıkları çarpışmada ağır zayıat vererek, Kars'a çekilmişlerdi. Bu esnada her iki devletin ordu komuta kademesinde yeniden düzenleme yapılmış; General Read'ın yerine Muravyev; Zarif Mustafa Paşa yerine ise Mehmed Vasıf Paşa atanmıştır (Şirokorad, 2013, s. 396-398; Notlar, 2013, s. 42).

Muravyev, kış biter bitmez 24 Mayıs 1855'te birliklerini Gümrü'den yola çıkararak, Kars'a doğru göndermiştir. 14 Haziran 1855'te Kars önlerine varan Muravyev, dört gün sonra Kars muhasarasını başlatmıştır (Çavlı, 1957, s. 39; Gürel, 1935, s. 114). Bu esnada Anadolu Ordusu'na ferik rütbesiyle katılan Williams komutasındaki İngiliz heyeti de Kars'a ulaşmıştı. Muravyev, hem askerî hem de coğrafi nedenlerle şehre taarruzu geciktirmiştir. Ancak Eylül ayına gelindiğinde Karadeniz'de Sivastopol'un düştüğü ve Ahmet Muhtar Paşa'nın büyük bir orduyla Batum'dan harekete geçtiği duyulunca Muravyev, 28 Eylül 1855'te Kars'a taarruz kararı almıştır (Şirokorad, 2013, s. 399).

Kars'a yapılan ilk taarruzda Muravyev, 6500 civarında kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu başarısızlığın altında Sivastopol'un kaybı önemli rol oynamış; Muravyev, Kars'ı ele geçirerek, askerler arasındaki bu olumsuz havayı bertaraf etmeyi düşünmüştür. Ayrıca olası barış görüşmelerinde koz olarak kullanabilmek için Kars'ın ele geçirilmesi Ruslar tarafından önemli görülmüştür. Ayrıca Kars'ın ele geçirilmesiyle bölgede ticari kaygıları olan Birleşik Krallık'a da darbe indirilmiş olacak, böylece Ruslar bir taşla iki kuş vurmuş olacaklardı. (Figs, 2012, s. 407).

Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu doğa şartları gereği Kars'a ulaşmaları gecikince, muhasara şiddetlenmiş; Kars Kalesi'nde açlık ve kolera baş göstermiştir. 12 Ekim 1855'te Ferik Williams'ın önerileri ve çabalarıyla daha fazla kayıp verilmemesi adına Ruslarla kalenin teslimi hakkında müzakereler başlatılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde Muravyev tüm şartları kabul etmiş ve Kars, 27 Kasım 1855'te aşağıdaki şartlarla Ruslara teslim edilmiştir (Şirokorad, 2013, s. 400):

1-Kars Kalesi teslim edilecektir.

2-Kars'taki askerî kuvvet, askerî şerefleri korunmak şartıyla komutanlarıyla birlikte teslim olacaklardır. Kalenin müdafaası hususunda gösterilen cesaretleri ve liyakatlerinden ötürü kılıç taşımalarına müsaade edilecektir.

3-Müdafaada bulunan askerlerin kişisel eşyalarına dokunulmayacaktır.

4-Redif, başıbozuk ve gönüllü birliklerdeki askerler memleketlerine dönebileceklerdir.

5-Savaşa fiili olarak katılmamış olan doktor, kâtip ve sıhhiye hizmetinde bulunanlar memleketlerine dönebileceklerdir.

6-Ferik Williams askerî hizmetlerde bulunan Macar ve diğer Avrupalı subayların listesini verecek ve bunlardan isteyenler memleketlerine dönebileceklerdir.

7-Dördüncü, beşinci ve altıncı maddelerde bildirilen kişilerin savaşın devamı müddetince hiçbir muharebeye iştirak etmeyeceklerine dair askerî şerefleri üzerine söz vereceklerdir (Fevzi, 1927, s. 143).

William Fenwick Williams'ın Osmanlı Devleti'ne Atanması

1854'ün yazına kadar Kafkasya'da yaşanan Türk muvaffakiyetsizliği Rus kuvvetlerine cesaret vermiştir. Özellikle Erzurum vilayetinin Rus işgaline girmesi ihtimalinin belirmesi, İngiliz ve Fransızları endişelendirmiştir. Örneğin Rusya'nın İran'ı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşta ittifaka zorlamasına karşılık Birleşik Krallık'ın Basra Körfezi'ne harp gemileri göndererek, İran'ı işgal edeceğine yönelik ciddi tehdidi, İran'ın savaş boyunca tarafsız kalmasında etkili olmuştur (BOA, HR.SYS., 1346/85-2; Şahin, 2013, s. 352). Sinop baskınıyla başlayan Rusya'ya karşı doğrudan askerî müdahale önce denizlerde boy göstermiş, ardından asker ve mühimmat desteğiyle karadan sürdürülmüştür. Kırım'a filo desteğinde ciddi asker yığın mütteliklerden Birleşik Krallık, doğuda da Anadolu ordularının Ruslar karşısında daha etkin olması için Türklerle birlikte çalışacak bir askerî heyet göndermekle yetinmiştir. Budak'a göre müttelikler, Sivastopol kuşatmasının beklenenden fazla uzayacağını düşünmüşlerdir ve bu yüzden Doğu cephesine ağırlık vermişlerdir (Budak, 1993, s. 104; Ünalp, 2013, s. 11). Kanaatimize göre bu ihtimal söz konusu olduğu gibi Doğu cephesine askerî heyet gönderilmesi meselesi sadece Sivastopol kuşatmasının uzaması değildir. İngilizleri etkin ticari kaygılarının buraya heyet gönderilmesinde etkin olduğu aşikârdır. Zira zaten Doğu cephesinde savaş yürütülüyordu ve Rusya belli sayıdaki askerî birliğini burada tutuyordu. Bu birliklerin Sivastopol'a kaydırılması mümkün gözükmemekteydi.

Yarbay Williams, aldığı talimatlar gereği Lord Raglan'dan emir alacak ve doğudaki Türk komutanlarla koordineli bir şekilde çalışacaktır. Ona verilen talimatlara bakıldığında ise üstlerinden görüş almaksızın herhangi bir karar verme yetkisinin de olmadığı görülmektedir (HCPP, 1856, p. 1). Edward Hyde Villiers tarafından Yarbay Williams'a gönderilen ilk talimatnamede;

“Şayet olur da Fransız bir komutan atanırsa, birlikte hareket ederek, mümkün mertebe Türk ordusundaki subaylarla dostça bu işi yürütmelisiniz. Sizin gözlemlerinizi altında her türlü politik gelişmelerden majestelerinin hükûmetini bilgilendirmek için benimle irtibat kuracaksınız. Ayrıca Türk ordusunun gerçekleştirdiği her türlü operasyon hakkında bana bilgi yazacaksınız... Gerekirse İran üzerinden yazışmakta özgürsünüz... Babıâli’yi ilgilendirecek herhangi bir bilgi için İstanbul’daki elçilik üzerinden yazışmanız gerekecektir. Şayet fikirlerinizi içeren bir yazınız olur ve Lord Raglan da uygun görürse, Babıâli’den önce elçiliğimizin onu görmesinde fayda vardır.”

şeklinde Yarbay Williams’ın yapması gerekenler kısaca aktarılmıştı (HCPP, 1856, p. 1). Görüldüğü üzere Williams’ın atanmasında askerî kaygılardan ziyade politik kaygılar ön plana çıkmıştır.

Williams bölgeyi çok iyi tanıyan bir subaydı ve daha önce Erzurum’da Osmanlı-İran sınırı için toplanan konferansa Birleşik Krallık delegesi olarak bulunmuştu (Aykun, 1995, s. 76). Onun uzun süre Türkler arasında çalışması, bu iş için adeta biçilmiş kaftan gibiydi; Williams, Türklerin hassasiyetlerine, geleneklerine ve karakterlerine hâkim bir subaydı (Lake, 1856, p. 3). 15 Ağustos 1854’te İstanbul’a tekrar ayak basan Williams, hayranı olduğu boğaza bir Fransız buharlı gemisiyle varmıştır (TNA, FO., 195/440).

Yarbay Williams’ın Anadolu Ordularına atanması Osmanlı idaresinin savaş yıllarında yaşadığı mali ve askerî problemlerin neticesinde gerçekleşmiştir. Bunu dönemin meşhur İngiliz büyükelçisi Stratford’un Clarendon’la yaptığı yazışmalarda görmek mümkündür. Nitekim İngiliz ve Fransız yardımları olmadan Osmanlı Devleti bu savaşı yürütemeyecektir (HCPP, 1856, p. 2; Lake, 1856, p. 4). Bu savaşta Türk ordusundaki düzensizlik öne çıktığı gibi mali problemler de su yüzüne çıkmıştır.

İngiltere’yi bu savaşta Osmanlı Devleti’nin saflarına çeken bir başka neden daha vardı; o da Trabzon-Erzurum-Tahran üzerinden işleyen ticaret yolunun Rus denetimine girmesiydi. İngiltere bir yandan Osmanlı gibi büyük bir imparatorluğu ekonomik yönden kendine bağlarken Rusya gibi ciddi bir tehdidi de engelleme şansını yakalamıştır. Nitekim bu güzergâhta İngiliz tüccarlarının büyük oranda çıkarları söz konusuydu ve 1854 Temmuz’unun sonlarına doğru Bayezid’in Ruslar tarafından hiçbir mukavemet görmeksizin ele geçirilmiş olması İngilizleri iyiden iyiye paniklettiği yazışmalara da yansımıştır (HCPP, 1856, p. 3; TNA, FO., 195/440; Gürel, 1935, s. 111). Rusların Batı cephesinde ve Kırım’da

durdurulması, dikkatleri doğu cephesine çekmiştir. Batı'dan ilerleyemeyen Ruslar, Osmanlı Devleti'ne doğudan yüklenebilirlerdi. Bu ihtimal açıkçası İngiliz siyasetine uygun gözükmemektedir.

20 Ağustos 1854 Pazar günü İstanbul'daki askerî hareketlilik oldukça artmıştır. Yarbay Williams ilk raporunda 6 Ağustos 1854'te Marsilya'dan başlayan zorlu yolculuğunu ve dokuz gün sonra karaya çıktığı İstanbul'u anlatmıştır. İstanbul'a varır varmaz İngiliz elçiliğiyle gerekli görüşmelerini yapmış ve İngiliz orduları komutanı Raglan'dan gelen talimatları beklemiştir (TNA, FO., 195/440).

Yarbay Williams, deniz yolunu tercih etmek zorunda kalmıştır. Çünkü karayoluyla yapacağı yolculuk hem uzun hem de tehlikeler barındırıyordu. Rusların doğuda Kars yakınlarına kadar geldiğinin haberi aynı zamanda Yarbay Williams'ın İstanbul'a ayak bastığı tarihlerdir (Reid, 2006, p. 39). Dolayısıyla bu haber İstanbul'da diplomasi trafiğini artırmıştır. Doğu'da Bayezid'in Rusların eline geçtiği haberleri İngiliz diplomatlarını telaşlandırmıştır. Dolayısıyla Williams'ın da aynı atmosferden etkilendiği ortaya çıkmaktadır. Williams, 5 Eylül 1854'te Trabzon'a varmış, Vali Hafız Hakkı Paşa ile savaşın gidişatı hakkında görüştüğünden sonra Erzurum'a gitmek için yola çıkmıştır (TNA, FO., 195/440). 10 Eylül 1854'te Bayburt'a ulaşan Williams, Hafız Hakkı Paşa'ya yolculuğu hakkında gönderdiği teşekkür mektubunda, refakatine verilen iki rehberin çetin yol koşullarında kendisine "çok yardımcı" olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Yarbay Williams'ın 1853-56 Osmanlı-Rus Harbi'nde askerî konularda anlaşabildiği tek Türk görevlinin Hafız Hakkı Paşa'nın olduğunu belirtmesi bir o kadar şaşırtıcıdır (HCPP, 1856, p. 11; TNA, FO., 195/440).

Erzurum'dan Gönderilen İlk Rapor

15 Eylül 1854 tarihli raporunda Yarbay Williams, Anadolu orduları hakkındaki ilk izlenimlerini yazmıştır. Aktardıklarına göre bir gün önce yani 14 Eylül'de Erzurum'a varmış, beraberindekilere karşı yapılan karşılama töreninden gayet memnun olmuştur (HCPP, 1856, p. 15). Williams, Vali İsmail Paşa'nın evinde bir süre dinlendikten sonra hemen Anadolu ordusunu incelemeye başlamış ve Kars yakınlarındaki ordu hakkında halktan gelen şikâyetleri de raporuna eklemiştir (TNA, FO., 195/440). Williams'ın ilk intibalarına göre Türk ordusu adeta mozaik gibi bir görüntü arz etmektedir. Nitekim Türk ordusu bu hâliyle pekiyi bir izlenim bırakmasa da başıbozuk birliklerin cephaneleri taşıma kabiliyetlerinden övgüyle bahsetmişlerdir (Reid, 2006, p. 40).

Doğu'da yaz mevsiminin kısa sürmesi, askerî harekâtı kışa göre planlamayı zorunlu kılmaktaydı. Dolayısıyla Yarbay Williams'ın da

raporlarında öncelik alınmakta olan askerî tedbirlerdir. Zira Williams, Erzurum'a vardığında karşılaştığı iklim durumundan oldukça etkilenmiş ve ilk olarak mevsim tedbirlerine dikkat çekmiştir (TNA, FO., 195/440). İsmail Paşa'dan, Erzurum ve çevresinde kamp kuran ihtiyat askerinin mevcut durumunu: Erzurum merkezde, özellikle han ve kervansaraylardaki odalarda, yaklaşık 8000 asker konakladığını, bunlardan 6000-7000 civarında asker, çevre köylerde ve Pasin Ovası'ndaki çeşitli köylerde olduğunu öğrenmiştir (TNA, FO., 195/440).

Yarbay Williams raporlarını oluştururken sadece dokümanlar üzerinden rapor tutmamıştır. Bizatihi askeri kamplara giderek, askerlerin içinde buldukları durumları yerinde tespit etmiştir. Çünkü savaşla birlikte Rusların ele geçirdiği bölgelerden Erzurum ve çevresine ciddi bir Müslüman nüfus göçü yaşanmıştır (Taşkesenlioğlu, 2021, s. 167). Göç, vilayette sosyal yapıyı bozduğu gibi ciddi toplumsal sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. En önemlisi de çeşitli hastalıkların yayılma ortamı bulabilmesiydi.

Türk orduları yaklaşık otuz yıldır dönüşüm geçirmektedir. Ayrıca bazı kumandanlar, yeni usul harp taktik ve teknolojilerine uzaktılar. O nedenle ast-üst ilişkisini ve üstlerin taktik kabiliyetleri bu savaşta da merak edilmekteydi. Özellikle de Avrupalı Devletler bu dönüşümü yakından takip ediyorlardı. Türkler bir yana İngiliz ali menfaatlerini her şeyin üzerinde gören Yarbay Williams, raporunun bazı kısımlarını İsmail Paşa'nın söylediklerine ve yaptıklarına göre yazmıştır. Williams'ın dikkatini Erzurum, özellikle Kars'ta, dar ve havasız evlere yerleştirilen kalabalık askerler arasında meydana gelen ölüm vakaları çekmiştir. Çünkü kış şartlarını ağır geçtiği Doğu Anadolu'da Türk askerleri uygun koşullara haiz olmayan yerlerde kalıyorlardı. Örneğin Erzurum merkez köylerindeki evlerde misafir odaları genellikle ahırlarla birlikteydi ve askerlerin hayvanlarla aynı ortamı solumaları açıkçası onlara sıhhi bir ortam sunmuyordu. Dolayısıyla böyle ortamda bir asker dahi hastalanması bulaşıcılığı artıran etkenler arasında görülmekteydi. Williams'a göre İsmail Paşa'nın tüm çabaları da hastalık nedeniyle ölümlü vakaların yaşanmamasına yönelik idi (TNA, FO., 195/440; HCPP, 1856, p. 15).

Erzurum'daki Osmanlı ordusunun durumunu anlatan bu raporda; hastanelerde 1190 kişinin savaştan ötürü yaralı olarak tedavi altında olduğu belirtilmiştir. Erzurum'da 100 askerlik bir topçu birliğinin olduğu ve başlarında bir binbaşı bulunduğu yazmıştır. Fakat bu topçu birliğinin savaş yahut Erzurum'u savunma amaçlı değil kalede karşılama atışları yapmak amaçlı oraya yerleştirildiğini de ifade etmiştir. Williams, Osmanlı ordusundaki subayların kış barınaklarına yerleşmeden önce maaşlarını alacaklarını da umduğunu yazmıştır. Williams'a göre Osmanlı ordusundaki

askerlerin kafasını kurcalayan en önemli problemlerden biri bu mali sıkıntı idi. Subaylara bile dört aydır ödeme yapılmadığını anlatmıştır (HCPP, 1856, p. 15; Reid, 2006, p. 41). Benzeri tespitleri Fransız konsolos Challaye'nin raporlarında da görmek mümkündür; ona göre Erzurum'da toplanan Anadolu ordusunun askerî kuvvetleri, maaşlarını alamayan; bunun yanında silah ve teçhizat açısından da ciddi problemler içeren bir ordu idi (Yılmaz, 2015, s. 167).

İlk raporun diğer konusu ise Bayezid ile Kars arasında iletişimi sağlayan telgraf hattına ayrılmıştır. Malum Yarbay Williams Erzurum'a vardığı tarihlerde, bu hat Ruslar tarafından kesilmişti. Williams raporunda hattı onarmak için Bayezid'e bir müfreze gönderildiğini ancak Erzurum Defterdarı Yasin Bey'den öğrendiğine göre Bayezid'in Ruslar tarafından işgal edilmiş olduğunu belirtmiştir. Türk komutanlarına ait bir tahkikat raporuna dayanarak, Bayezid'in savunulmasında Selim Paşa'nın kendisine gönderilen talimatlara uymadığını ve Müşir Paşa'nın da tedbirsiz davrandığı sonucuna ulaşmıştır. Williams ayrıca Selim Paşa'nın cepheyi korkakça terk ettiğinden ve Müşir Paşa'nın bu harekete karşılık herhangi bir önlem almadığından bahsetmiştir. Williams raporunda kişisel başarısızlıklar nedeniyle Bayezid'in Rus işgaline girdiği izlenimi vermiştir (TNA, FO., 195/440).

Williams'a genel hatlarıyla Anadolu ordusunu vahim bulduğunu ve iklim şartlarını oldukça kötümser ifadelerle anlatmıştır. Muhtemelen Williams kötü hava şartlarıyla karşılaştığı düşünülecek olursa, yaklaşmakta olan kış için "Rigorous/Şiddetli" tabirini kullanmıştır (TNA, FO., 195/440). Daha kış görmeden bu tabiri kullanması oldukça dikkat çekiciydi.

İkinci Rapor Hakkında

Yarbay Williams ikinci raporunu 16 Eylül 1854'te göndermiştir. Bu raporunda istatistiki bilgiler verdiği gibi kişisel gözlemlerine de sıkça yer vermiştir. Bu raporunda Erzurum Valisi İsmail Paşa'nın kendisini bilgilendirdiğini ancak Zarif Mustafa Paşa'nın etkisi altında kalan biri olduğunu yazmıştır. Williams'ın Türk komutanlar hakkında İstanbul'a gönderdiği raporların orada yarattığı etki düşünülecek olursa verdiği bilgilerin de önemi anlaşılacaktır. Nitekim bu raporda yazdıklarına göre yaklaşmakta olan kış mevsiminde ordunun bir bölümünün Erzurum'daki han ve kervansaraylarda konaklayacaklardı. Bu merkezlerin asker konaklamasına uygun şartlar içerdiğini düşünmek yanıltıcı olabileceği gibi Williams'ın aktardıklarından hem konakların kapasitesini (bkz. Tablo-1) hem de kimlere ait olduğu ve yapısı hakkında bilgi edinilmesi mümkündür (HCPP, 1856, p. 16; TNA, FO., 881/513).

Tablo 1.Yarbay Williams'ın Raporuna Göre Erzurum'da Askerlerin Konakladıkları Yerler ve Kapasiteleri

Her Birinin Kapasitesiyle Birlikte Erzurum'da Askerlerin ve Atların Yerleşebileceği Han ve Ahırların Listesi				
Han ve Ahırların İsmi	Oda Sayısı	İnsan	At	Açıklama
Zorluoğlu Han	24	250	60	
Mazlum Han	15	150	20	
Sinanoğlu Han	17	160	12	
Hangüler Han	4	40	40	
Dervişoğlu Han	34	340	150	İranlı tüccarlar tarafından meskündür.
Moy Han	22	220	40	İranlı tüccarla dolu.
Kamburoğlu Han	30	300	50	İranlı tüccarla dolu.
Kadioğlu Han	34	220	40	Bu odaların 22'si iyi durumdadır. 4'ü harabe, 8'i de ambardır.
Cennetzade Han	17	200	20	
Mansuroğlu Han	29	300	30	
Debbağoğlu Han	15	150	25	
Serdar Han	13	180	30	
Kundakçı Han	6	60	5	
Keyvank Ağa Han	12	120	20	
Tur Han	28	250		
Komesli Han	7	70		
Üstü Açık Han	27	250	30	
Ömerbeyoğlu Han	14	140	15	

Memiş Ağa Han	17	180		
Kazazoğlu Han	16	200		
Mansuroğlu Kirçak Han	10	100		
Ahırlar				
Celbi Demir Ağa			45	
Hüseyin Efendi'nin			25	
Hacı Sadık Efendi'nin			20	
Hızancı Ahmet'in			12	
İbrahim Bey'in		100		
Demir Ağa'nın	2	125	30	
Zaptiye Süleyman'ın	1	25		
Hüseyin Efendi'nin		60		
Süleyman Ağa'nın		60		
Hafız Efendi'nin		100		
Kiab(?) ve Osman'ın		100		
Çudar İsmail'in		40		
Hazyaman (Khazieman) Kulesi				
Tufan Bey'in		80		
Velheb Efendi'nin		70	25	
Limoncu Ali Bey'in			30	
Çerçi İbrahim'in	1	10	25	
Hevenk Ağa'nın		40		
Haço'nun	1	50		

Ayvaz'ın			20	
Limoncu Ali Bey'in			15	
Cennetzade'nin			30	
Purut		100		
Çizmeci Ağa'nın		80		
Kara Haço'nun		120		
Hüseyin Ağa'nın		80		
Hendekte Vaki			30	
Memiş Ağa			30	
Toplam	397	5100	944	

Tablodan da anlaşılacağı üzere Erzurum vilayeti ve merkezine dağılmış, yirmi bir civarında askerin konaklamasında uygun han bulunmaktadır. Ancak bu hanlardan üçü tüccarlar tarafından kullanıldığı için askerlere ayrılamamıştır. Kanaatimize göre bunların çoğu büyük konaklardı ve sahipleri tarafından askerlerin kalması için ayrılmıştı. Tasarlanan yerleştirme planında beş binden fazla askerin buralarda kalması düşünülmüştür. Ancak askerlerden 1300'ünün ahırlarla aynı ortamda yapılmış odalarda konaklaması işin en dikkat çekici tarafıdır. Bu da Erzurum'da kışlaması düşünülen asker sayısının %25'ine denk gelmekteydi. Bu oran önemlidir zira Erzurum gibi soğuk gün sayısının fazla olduğu bir şehirde askerlerin 1/4'ünün ahırlardaki odalarda kalması açıkçası hastalığa davetiye çıkarmaktan başka bir şey değildir (HCPP, 1856, p. 17). Dolayısıyla henüz düzenli ordu mantığını yerleştirememiş, ciddi ekonomik ve ikmal problemi yaşayan bir ordunun önemli bir kısmının kışı geçirecek sıhhi ortamdan yoksun oluşu da dikkate değerdir. Askerlerin dışında kışla, hastane ve depo olarak on han belirlenmişti. Ayrıca vilayet merkezindeki Tufanç (4 Bölük), Dinarkom (3 Bölük), Tivnik (Tifnik-3 Bölük), Şıhköy (4 Bölük), Gez (4 Bölük), Mördülük (2 Bölük), Umudum (1 Tabur), Çiftlik (1 Tabur), Hins (4 Bölük), Kevahor (4 Bölük), Soğuk Çermik (3 Bölük), Karaz (4 Bölük), Konk (3 Bölük), Sitavuk (1 Tabur), Kân (1 Tabur), Öznü (1 Tabur) gibi köylerde de konaklamalar planlanmıştır. Yaklaşık iki bin beş yüz askerin de Erzurum merkezinde kışı geçirmesi düşünülmüştür (HCPP, 1856, p. 18).

Williams ikinci raporunda konak yerlerinden sonra askerî hastane hakkında da bilgiler aktarmıştır. Yaralı ve hasta askerlerin tedavisiyle ilgili umduğundan daha iyi bir durumla karşılaştığında "şaşırdığını" yazmıştır. Hastanenin temizliği ve konforu ona göre "övgüye layıktı". Ayrıca rapordan anladığımızı göre humma o tarihlerde ciddi bir endişe oluşturmuştu zira tedavi için kullanılan kinin Erzurum ve çevresindeki pazarlarda savaştan dolayı pek bulunan bir ilaç değildi. Tüm bu düzenlemeler ve sağlık önlemlerinin Askerî Baştabip Emin Bey'in kişisel girişimiyle sağlandığını ve Emin Bey dışında Dr. Borg adında yabancı bir tabibin de çalıştığından bahsetmiştir. Nitekim Williams'ın aktardıklarına göre "ateşli humma" en son doktora bulaşınca kadar Borg bu hastanede tedavide bulunmuştu. (Armesto, 2007, s. 363; HCPP, 1856, p. 16; TNA, FO., 881/513). Williams, Borg'un sıhhi durumla ilgili verdiği "çarpıcı bilgileri" önemli gördüğünden raporuna şöyle yazmıştır:

“Anadolu ordusunun ilaç deposu Erzurum’da bulunmaktadır. Her bir alayın hekimi, ordunun başhekimine veya onun yardımcısına ilaç listesi sunmakta ve o listeye göre ilaç verilmektedir. Başhekimin isteği üzerine İstanbul’da bulunan merkez ilaç deposundan buradaki depoya ilaçlar getirilmektedir. Bunun yanı sıra, her alaya ilaçlarla beraber, bir sandık dolusu kalitesi çok düşük cerrahi malzemenin verildiğini gördüm. Buna rağmen, genel uğrak yer olan Erzurum Merkez Hastanesinde sandıklar dolusu mükemmel malzemeler de bulunmaktadır. Aslında ilaç deposunda çok faydalı ilaçlar bulunamıyor. Örneğin; klorlu gaz üretme aracı, kalsiyum klorür, kasıkbağı, uzuv kaybına uğramış veya bacak ve ayaklarda kırığı olanlar için yaylı yatak, kinin (sıtma durumunda), sirke, asetik asit, morfin tuzları, bizmut, kediotu kökü, kristalize gümüş nitrat, demir, elektrikli makine veya elektrik pili, doğal iyot, tentürdiyot ve tentürdiyot için şırınga gibi elzem malzemelerden yoksundur. Depoda yaptığım araştırma neticesinde bulunan tıbbi ilaçlar arasında kinin sülfat, toz kinin, ağrı merhemi, uçkun, kalsine manyezi, afyon, kalomel, kolonya, hint yağı, erimiş gümüş nitrat, Albespeyres vezikülü, balık tutkalı, nötr tuzlar vs. gibi mükemmel kalitede olan ilaçların bulunduğu tespit ettim. Ayrıca tıbbi amaçla kullanılan bitkiler arasında nadir kullanılanlar vardı. Ancak insan bunların da kaliteli olmasını arzu ediyordu. Mesela bunların içinde çok sık kullanılan ancak kalitesinin iyi olması gereken papatya, saparna, kavasya gibi bitkiler bulunmaktaydı. Diğer yandan, İstanbul’dan en son gönderilen ketenin kalitesi düşük, berbat durumda ve çamurlu olandan farklı değildi. Oysaki ketenin daha temiz ve daha iyi durumda olması gerekirdi. Geçen günlere kadar hastane yönetimi ihmal ediliyordu ancak Kars’tan hasta ve yaralıların gönderileceği duyulunca hastanelerin eksikliklerinin giderilmesine dair çalışmalar başlatıldı. Doktor Nuri Efendi’nin enerjisi sayesinde çarşaf, battaniye gibi

malzemeler şu anda bulunabilmektedir. Keşke bütçe onun hizmetine verilmiş olsaydı. Hâlbuki çarşaf gibi malzemelerin çoğunun borçla alımının yapılması zaman kaybına, pahalılığa ve aynı zamanda tedarik yolu olmadığından hastanın fiziki sağlığına katkıda bulunabilecek malzemelerin de eksikliğine yol açmaktadır. Diğer yandan dispanserler de bir bakıma ihmal ediliyor ve oralarda müsriflik yapıldığına dair söylentiler var. Başeczacı, ciddi bir denetim ve yeni bir muhasebe sistemi kurmuş olan Mustafa Efendi, İstanbul'dan henüz geldi. Öyle umuyorum ki Mustafa Efendi, yetkililerin kararlılığı ve desteğiyle buraya düzen, iktisat ve temizlik kazandırabilir. Hastane hizmetleriyle alakalı olarak baktığımızda tıbbi teşkilata bir tür düzen getirildiğini görmekteyim. İkinci Doktor Albay Emin Bey hizmet açısından çok iyi niyetli ve kendisine destek verilirse onurlu bir adam olarak çok daha fazlasını yapacaktır. Bütün sıhhiye teşkilatı onun emrinde çalışmaya hazır ve onun vereceği emirleri yerine getirme konusunda kararlı gözüküyor. Diğer taraftan tam tersi olarak unvanıyla çok övünen Başhekim Salih Bey, her ne kadar yabancı üniversitelerde eğitim görmüş olsa da meslektaşlarına yönelik görevlerini çoğunlukla unutmakta ve saygın bir adamın hoşuna gitmeyecek, tehdit edici ve nahoş ifadeler kullanmaktadır. Bunun kanıtı olarak farklı zamanlarda birçok hekimin istifasını sunmuş ve istifalarının kabul edilmiş olması görülebilir. Ayrıca bu istifaların akabinde hekimler Kars ordusundan ayrılmış ve sonra İstanbul'a gitmiş ve ordunun bir başka biriminde iş aramışlardı.” (TNA, FO., 881/513)

Anlaşılabildiği üzere Yarbey Williams'ın en hassas olduğu nokta savaş şartlarında ordunun sağlığı meselesi idi. Çünkü modern savaş teknolojileri ve yeni taktikler, savaşların süresinin uzaması neden olmuştu. Askerî sistemlerdeki bu dönüşüm, çetin kış şartlarının yaşandığı bu coğrafyalarda çıkması muhtemele salgınlara davetiye çıkarıyordu.

Williams Paşa'nın Kars'taki İzlenimleri

William Fenwick Williams, 16 Eylül 1854 Cumartesi günü, Erzurum Valisi İsmail Paşa'ya mektup yazarak; aldığı askerî, idari ve sıhhi önlemlerden ötürü ona teşekkür ettikten sonra Erzurum'dan Kars'a gitmek üzere yola çıkmıştır (TNA, FO., 195/440). Williams yol hazırlığı yaparken, geçen yıl hummadan 18.000 kişinin hayatını kaybettiğini öğrendiğinde çok şaşırılmış ve gelecek yıl aynı vakanın yaşanmamasını dilemişti. İngiliz konsolosları Brant ve Thomson'a gönderdiği mektuplarında gideceği güzergâh bilgilerini aktarmıştı;

“Yollar berbat ve birbiri arasındaki mesafeler oldukça uzundur. Erzurum'dan Kars'a 36 saatte gidildiğini size ifade etmekten onur

duyarım. Bu mesafeyi askerî kanallar söylüyor ve onları size arz ediyorum. Yolculuk mesafesi Erzurum-Hasankale 6 saat, oradan Ardos 7 buçuk saat, Yeniköy 7, Çıplaklı 6 buçuk saat ve Çıplaklı ile Kars arası da 9 saat ve toplamda 36 saattir.” (HCPP, 1856, p. 23).

Williams muhtemelen 18-22 Eylül 1854 tarihleri arasında Kars için yola çıkmış olmalıdır. Erzurum'daki İngiliz Konsolos Brant'ın 22 Eylül 1854'te Clarendon Lordu'na gönderdiği telgrafta, "Williams'ın gece yarısı Kars'a gitmek için yola çıkmış olabileceği", şeklinde muhtemel yazışmasından vilayette iyi bir haber alma mekanizmasının olmadığı anlaşılmaktadır (TNA, FO., 881/513). 24 Eylül 1854'te Williams'ın Kars yakınlarındaki askerî garnizondan Clarendon Lordu'na gönderdiği rapora bakılacak olursa aynı günün sabahı Kars'a gelmiş, Türk birliklerinden bir saat uzaklıktaki karargâha ulaşmıştır (HCPP, 1856, p. 25). Williams, Kars'ta da ilk iş olarak hastaneleri ziyaret etmiştir. Dört kervansaray ve birkaç binanın hastaneye dönüştürüldüğünü ve bunlarda 500 civarında askerinin tedavi gördüğünü yazmıştır. "Hastaneler" diyordu, Williams, "umduğumdan daha da iyi durumdadırlar" (TNA, FO., 195/440). Ancak alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu da ekleyerek, Babıali'den acilen Erzurum ve Kars'a sağlık personeli gönderilmesini iletmiştir. Ayrıca askerî kumandanların hastaneler üzerindeki baskılarını azaltmak ve hastanelerdeki doktorların biraz daha inisiyatifleri ellerinde bulundurmaları için onlara yetki tanınmasını da tavsiye etmiştir (HCPP, 1856, p. 26).

Williams ayrıca Kars'ın savunulmasına öncelik verilmesinin öneminden bahsetmiştir. Müşir Paşa'yı da bilgilendirerek, Kars'ın etrafına ve tepelere güvenlik amaçlı tabyalar yapılmasını önermiştir.¹ Onun bu önerisinin altında savunma planı yatmaktadır. Stratejik noktalara yapılacak istihkamlar sayesinde şehrin düşman tarafından ele geçirilmesinin de önüne geçilmiş olacaktı. Williams Paşa, açıkçası istihkama çok önem veriyordu ve bu yolda da ciddi mesai harcayan biriydi. Zira ona göre 10 bin kişi, eğer bu kış salgın hastalık büyük bir yıkıma neden olmazsa, Kars'ın savunulması için yapılacak tabya inşaatında büyük önem arz etmekteydi (TNA, FO., 881/513). Gördüğü manzaralardan biri de piyadelerin kışı geçirmek için ihtiyaç duyduğu kışlık elbiselerdir. Özellikle yirmi bin çift bot ve çorabın gecikmeksizin Erzurum'a gönderilmesi gerektiğini yazmıştır (TNA, FO., 195/440). Gerçekten de savaşa katılan bir diğer İngiliz Albay Atwell de benzer yoksunluklardan bahsetmiştir:

¹ Günümüzde Kars'ta Williams Paşa Tabyası olarak bilinmektedir. Bu tabyanın sanat tarihi bakımından bir incelemesi için bakınız Osman Ülkü'nün ilgili makalesine bakılabilir (Ülkü, 2021, ss. 34-48).

"Kılıçları çok kısa, mızrakları çok ağır, üniformaları eski-püskü ve atları yaşlı ve bitkin idi. Bu yüzden işe yaramayacakları düşünülüyordu. Üzerlerindeki süvariler o kadar fütursuzdular ki eyerlerine güçlkle tutunuyorlardı. Ayrıca hünerli bir manevra icra etmişler gibi kolayca kahramanlık şiiri yazabilecek kadar az talimliyidiler. Hatta eğer Macar komutan Kmeti (İsmail Paşa) tarafından fenni olarak bir mevkiye yerleştirilmemişlerse, ileri karakol vazifesinde bile dayanıklılıklarına yahut stratejik yeteneklerine fazla güvenmek pek akıllıca olmazdı." (Lake, 1856, p. 6)

Benzer ifadeleri Williams'ın ekibindeki Doktor Humpry Sandwith'in anlatımlarında da görmek mümkündür:

"Askerler bir yıldan fazla birikmiş maaşlarını alamamışlardı; ayakkabı yerine, tabaklanmış hayvan derilerinden imal edilmiş doğal bir çarık kullanıyorlardı; üniformaları pejmürde ve çoğu sağlıksız beslenme ve Kars'taki karanlık ve kötü havalandırılmış, uzun ve can sıkıcı barakalarında barınmalarından ötürü iskorbüt hastalığından mustarıptı... Süvariler ordunun açık ara farkla en kötü birlikleriydi; resmî geçit için sadece 600 atlı toplanabildi; silah ve teçhizatları en barbar ulusun bile düzensiz savaşılarını yerin dibine sokardı. Bütün bunlara karşın Rusların yaklaşmakta olan çarpışma için en zorlu hazırlıkları yaptıkları herkesin malumuydu." (Sandwith, 1856, pp. 229-230)

Sadwith'in aktardığı kısımlar önemliydi zira Osmanlı Devleti, epey zamandır ordusunu modernleştirmeye çalışıyordu ve daha önceki savaşlarda "mahiyesini" aynı aylığını alamamış askerlerin savaş hattından nasıl kaçtıklarını tecrübe etmişlerdi (Yıldız, 2008, s. 151). Nitekim Türk kumandanlarının davranış ve tutumları da önem arz etmekteydi. Williams, 26 Eylül 1854 tarihli Clarendon'a gönderdiği bilgilendirmede, bölüklerdeki subayların işleriyle uyumlu olmadığından bahsetmiştir. Hatta subayların bölüklerde alışkanlık hâline gelmiş olan hırsızlık olaylarına göz yumduklarını ve tecrübe sahibi olan genç subaylarla bunların değiştirilmesi yönünde Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmasını, tavsiye etmiştir. Maaşları birikmiş askerlere yapılacak ödemenin de iyi bir motivasyon oluşturacağına yönelik kanaat bildirmiştir (HCPP, 1856, p. 30).

Albay Lake'e göre de piyadelerin durumu benzerdi. Sadece birkaç alayın iyi giyimli ve donanımlı olduğunu, geri kalanların çoğunun talim ve disiplin hakkında bilgisinin olmadığını yazmıştır. Redifler ve Başıbozukların yeterli eğitimlerinin olmadığı, ordudaki en beceriksiz asker olduklarını ve bu nedenle Türklerin başarısızlığının "sürpriz" sayılmaması gerektiğini aktarmıştı. Lake'ın bir başka aktardığına göre subaylardan bazıları emir-komuta zincirinden habersizdi ki ona göre bunlar "adam

kayıрма" sonucunda orduda yükselmişti. "Liyakat" diyordu Lake, "teşvik edilmediği yerde nadir bulunur" (Lake, 1856, p. 7).

Müşir Zarif Mustafa Paşa'yla gördüğü aksaklıkların giderilmesi üzerine çeşitli müzakerelerde bulunan Williams, gördüğü en küçük olumsuzluğu hem Erzurum'daki Konsolos Brant'a hem de doğrudan Londra'daki Clarendon Lordu'na göndermiştir. Bu bilgiler arasında en çarpıcı olanlarından biri de Kars depolarında bulunan erzaklardır. Williams'a göre 14 bin askere 30 gün yetecek yaklaşık 450 ton buğday, sadece iki gün yetecek 12,215 okkalık un, 24 gün yetecek 162,250 okkalık peksimet, 2000 at için 32 gün boyunca yetecek miktarda 194,560 okkalık arpa, 7 günde tüketilecek kadar pirinç, 2 gün içinde tüketilecek tereyağı ve bir günlük mum bulunmaktaydı (HCPP, 1856, p. 48).

Williams, Şükrü Paşa'nın Anadolu Ordularının başına atandığını 4 Kasım 1854'te Erzurum'daki İngiliz konsolosu Brant'tan öğrendiğinde buna oldukça şaşırıldığını ancak bunun Türk ordusu için iyi bir tercih olduğunu da yazmıştır (TNA, FO., 195/440; HCPP, 1856, p. 52). Onun Şükrü Paşa hakkındaki iyi izlenimi, muhtemelen kafasında Anadolu ordusu için planladığı revizyonu Şükrü Paşa sayesinde hayata geçirebileceğine olan inancından kaynaklanmaktaydı.

Yarbay Williams'ın Kars'ın Teslimine Kadar Gönderdiği Raporlar

Williams, Muravyef'in Kars'ı kuşatma niyetinden ilk kez bahsettiği raporunu 15 Ağustos 1855'te göndermiştir. Aktardıklarına göre Muravyef, Sivastopol'un düşmesinden sonra planında değişiklik yapmış ve birliklerini Kars Kalesi'nin yakınlarına çekmiştir (HCPP, 1856, p. 282). Onun bu taktiğinden Williams, Kars'ın kuşatılacağına kanaat getirmiştir. Muravyef'in ordu birliklerinin sayısının çokluğundan ziyade Williams'ı en çok, Erzurum yolunun kesilmesi yönünde Rus süvari birliklerinin aldığı tedbirler tedirgin etmiştir. Kaldı ki Kars'ın kuşatıldığını anlayan Williams, bir an önce yardımcı birliklerin gönderilmesini de istemiştir (HCPP, 1856, p. 283). Williams endişelenmekte haklıydı zira daha beş gün önce gönderdiği raporda Muravyef'in Erzurum'a doğru gittiğini yazmıştı. Ancak şimdiki manevralarda Muravyef'in bundan vazgeçtiğini anlamıştır (Reid, 2006, p. 44).

21 Ağustos 1855'te kuşatma planı daha da netleşmiştir. William Paşa'nın yazdıklarına göre Muravyef, o sıralar birliklerini dinlendirmekte ve planını gözden geçirmektedir. Topçu birliğiyle ilk kez bu savaşta kullanılan roketlerin desteğindeki Rus süvarisi, Kars'ın kuzeybatısı yönünde Osmanlı birliklerinden yaklaşık bir saat uzaklıktaki tepelere yerleştirilmiş ve çok sayıdaki düzensiz atlı birlikler de Kars'ın Erzurum, Oltu, Ardahan ve

haberleşmesi mümkün olabilecek her yerle irtibatını kesmek için bu süvari birliğine yardım etmiştir. Williams Paşa, İngiltere ve müttefiklerinden acilen Karadeniz tarafından takviye kuvvet gönderilmesini istemiştir. Bunun taarruzdan ziyade kuşatma harekâtı olduğunu ve uzun sürmemesi yönünde de temennisi olduğunu anlatmıştır. (HCCP, 1856, p. 288).

Eylül 1855'te Kars ve çevresinde hava koşulları değişmeye başlamıştır. Williams Paşa 10 Eylül 1855'te Rus ordusunun kuşatma esnasında yaptıklarını aktarmanın yanında iklim koşullarına da şu şekilde dikkat çekmiştir:

“Kar, Kars'ı çevreleyen tepelerin yüksek yerlerine yağdı. Fakat ılıman bir fırtınadan sonra iki ay daha askerî harekâtı idare etmek için vaktimiz oldu. Hendekler, Veli Paşa Tabyasından İngiliz Tabyasına bir milden daha uzun olan tepelerdeki siperlerimizin etrafını çevirmiştir. Aynı zamanda şehrin iç hattı da ihmal edilmemiştir.” (HCCP, 1856, p. 302)

Yine de Kars'taki Osmanlı birliklerinin morallerinin yüksek olmasından ötürü "mutlu" olduğunu belirtmiştir. Williams'ı mutlu eden başka bir gelişme, Ömer Paşa'nın bir an evvel Çürüksu hattından Gürcistan'a sefer düzenleyeceği yönünde ellerine geçen bir haber idi. Kars'ın kuşatmaya hazırlandığı esnada "koleranın" ortaya çıktığı ancak bunun Osmanlı askerlerinden ziyade Rus birliklerinde görüldüğü, Rusların Türklere yakın olması nedeniyle onların arasında da yayılma tehlikesi olduğunu ve Dr. Sandwith'in aldığı tedbirlerle Kars'takilerin fazla etkilenmeyecekleri bilgilerini de aktarmıştır (HCCP, 1856, p. 302).

Ancak gelişmeler onun umduğu gibi olmamıştır. Williams'ın 12 Ekim 1855'teki raporunda açlık ve salgın hastalıklardan ciddi yakınmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu raporda açlıktan süvarilerin atlarının telef olduğunu; koleranın ise Kars'ta halk arasında yavaş yavaş yayılmaya başladığını aktarmıştır. Ömer Paşa'nın gecikmesi nedeniyle ciddi endişe yaşadığı anlaşılan Williams'ın, "mutluluğundan" eser kalmamıştır. Nitekim Williams'a göre Ömer Paşa'nın gelmemesinin, "Ruslara teslim" olmaktan başka bir neticeye yol açmayacağını da belirtmesi hayli ilginçtir (HCCP, 1856, p. 312). Aynı zamanda Ömer Paşa'nın da Batum civarlarında harekâta devam etmesi ve kışı orada geçirme ihtimali Williams'ın bu kötü öngörüsünü ciddi bir plana indirgemıştır. 19 Kasım 1855'te Erzurum'daki konsolos Brant'a gönderdiği mektubunda; şehir halkının açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldığından, bahsetmiştir. Askerî muvaffakiyetsizlik, kolera ve açlık gibi nedenler Williams'ı, Kars'ın Ruslara teslim edilmesi gerektiğine ikna etmiştir ve dolaylı yollardan bunu ima etmeye başlamıştır. “Üç günlük

bisküvimiz kaldı...” ifadesi Kars’taki yardım beklentilerinin yok olduğunu göstermiştir (HCPP, 1856, p. 330).

Nitekim Yarbay Williams, 29 Kasım 1855’te Kars yakınlarındaki Rus karargâhından gönderdiği raporunda Kars’ın teslimi hakkında şunlardan bahsetmiştir:

“Birliklerden bir homurdanma çıkmaksızın soğuk ve açlıktan çok acı çekmekteyiz. Onlar (Türkler) karakollarda, çadırlarında öldüler... 29 Eylül’deki zafer elde ettikleri gündün beri hayvansal gıda tatmamışlardı. Beslenmeleri iki-üç dilim ekmek ve bitki köklerinden ibaretti. Gece gündüz bir şey yememelerine rağmen açlığa karşı direndiler. Buna rağmen onların parıldayan gözleri bana düşmana bir kere daha saldırabileceklerini söylüyordu. Şu ana kadar açlıktan ölen sayısı yaklaşık iki bin olmuştur. Şehir halkı da benzer sorunlar yaşıyordu. Ayrıca askerler arasında birbirleriyle ekmeklerini paylaşmadıklarından dolayı yüzlerde ölüm vakası yaşanmakta. Bu yüzden Müşir’e bir savaş konseyi toplaması için yalvardım ve sadece altı günlük dayanma gücümüzün kaldığını, hiçbir şeyin bize kalmadan fakat bir anlaşmayla sonuca varmamız gerektiğini söyledim... Daha sonra Müşir benim General Muravyef ile olan anlaşmamızı reddetti ve ben, 25’indeki sizin yazınızı bekledim. Muravyef, ilk başlarda şehri savunan herkesi mahkûm etmek istiyordu. Fakat ben savaşa gönüllü olarak katılmış sivil halk ile askerlerin bir tutulmasını sağladım... İnsanlık onuruna yaraşır bir anlaşma yaptım. Antlaşma metninin bir örneğini ekte gönderiyorum. Ben ve yanımdaki görevliler yarın Tiflis’e doğru hareket edeceğiz ve İmparator’un kararı için bekleyeceğiz.” (HCPP, 1856, p. 340)

Williams Paşa’nın antlaşma metninde Kars’ın teslim tarihini 27 Kasım 1855 olarak vermiştir. Kars beş ay on iki gün süren muhasaradan sonra Rusların eline geçmiş, 70 sahra ve 16 muhasara topu, 2000 lağım ile 15 bin asker de esir alınmıştır. Ancak Rusların Kars’ı ele geçirmelerinin verdiği moral uzun sürmemiş, Erzurum’un ele geçirilmesine yönelik yapılan planlar Paris’te 1856 Barış Antlaşması’yla sona erdirilmiştir. Ayrıca Müşavir Paşa’ya göre Williams’ın doğudaki hizmetleri abartılmıştır. Hatta Williams’ın Türk komutanları haksız yere şikâyet ederek, orduda emir-komuta zincirini kırdığını ve başarısızlıkta bunun etkili olduğuna yönelik iddialar bu savaştan sonra dillendirilmiştir. Yarbay Williams, 1853-56 Osmanlı-Rus Harbi esnasında gösterdiği üstün gayretlerden dolayı Osmanlı Devleti tarafından “Ferik” rütbesiyle ödüllendirilmiştir (BOA, HR.SFR.3., 17/4; HR.SYS., 1353/58). Sadece ferik rütbesi verilmekle kalınmamış, 1855’te bu kez “Nezaret ve Müşirlik” rütbeleri uygun görülmüştür (BOA, İ.DH., 334/21862). Aynı şekilde Kars Muhasarasında onca zorluğa rağmen gösterdiği üstün performansından dolayı ve zayıf verilmeden halkı Rusların

elinden kurtardığı gerekçesiyle İngiliz Kraliçesi tarafından da “Kars Baroneti” unvanı almıştır (Kırzioğlu, 1972, s. 11). Sadece Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin gündeminde olan bir subay değildir. Doğudaki başarılı yönetimi nedeniyle Fransızlar da kendisini Legion d'Honneur ödülünün "Grand Cross" nişanına layık görmüşlerdir (www.biographi.ca/en/bio/williams_william_fenwick_11E.html, 2016).

SONUÇ

Yarbay Williams namıdiğer Williams Paşa/Kars Baroneti, Kars'ı insani kayıp yaşamaksızın Ruslara teslim ettikten sonra 2 Aralık 1855'te Gümrü'ye gitmiştir. Gümrü'deki Rus karargâhında bir süre misafir olan Williams Paşa, on gün sonra da Tiflis'e gitmek için oradan ayrılmıştır. Görevini kayıpsız ve eksiksiz yerine getirmenin verdiği rahatlıkla Birleşik Krallık'a dönmüştür. Onuruna verilen bir yemekte Williams Paşa Türk orduları için şunları söylemişti:

"Dünyada bir ordu için Türkiye'den daha iyi bir erkânıharp ve teçhizatın var olduğuna inanmıyorum. Oraya gittiğimde onları yaklaşık üç yıldır maaşları ödenmemiş bir hâlde buldum. Benzer koşullar altında herhangi bir ordunun durumunun ne olabileceğini kolaylıkla tasavvur edebilirsiniz. Ancak açlığa ve çıplaklığa rağmen bu cesur askerler Rusların en iyi ordularını, savaşın getirdiği tüm onurla Kars'ın dışına çıkmalarına izin verilinceye kadar yaklaşık iki ay boyunca boğazda tutmayı başardılar (The Manchester Guardian, 1856, p. 1).

Rus kumandan Nikolayeviç Muravyev'in ordularını düzenli ve devamlı yeni güçlerle ikmal etmesi ve Osmanlı ordularının buna karşılık takviyeden mahrum kalması, Kars'ı Ruslara âdeta altın tepside kazandırmıştır.

Kuşatmanın ilk günlerinde Türk kuvvetlerinin yarma taarruzları, Kars halkına ümitler vaat etse de kuşatmanın kaldırılmasında pek de etkili olmamıştır. Ancak yine de mümkün olan tedbirler hiçbir zaman elden bırakılmamıştır. Williams Paşa'nın önerileri ışığında, Kars'ın savunulması için yapılmış tabyalara yenilerinin eklenmesi; bu kuşatma esnasında gerçekleşmiştir. Savunma taktiği geliştiren Türk birlikleri, bu kez saldırı esaslı değil kuşatma taktik ağırlıklı hazırlık yapmış ve Kars halkı da buna çeşitli fedakarlıklar yaparak karşılık vermiştir. Anadolu'nun çeşitli vilayet, sancak ve kazalarından gelen bazı gönüllüler, savaşa katıldığı gibi kimisi de savunma için önemli olan tabyaların inşaatında çalışmıştır. Nitekim Williams Paşa, Kars'ı teslim ettikten sonra oradan ayrılrsa da ismi orada baki

kalmış; halkın üstün gayretiyle yaptırdığı tabyalardan birine Williams Paşa Tabyası adı verilmiştir (Şahin, 2013, s. 354).

Kars'ın, Doğu cephesinde savunma hattı olarak düşünülmesi, başarılı bir taktik olsa da sivil halk faktörü unutulmuştur. Zira Rus kuşatmasına şehir halkı uzun süre dayanamamıştır. Bu o günkü askerî karar alıcıların ön göremediği bir unsurdur. Askerî açıdan hazırlık tamamlanmıştır ancak sivil halk açısından kuşatma uzadıkça toplumda ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu koşullara bir de bölgenin iklim şartları eklendiğinde kıtlık ve hastalıklar Kars'ta savunmada bulunan sivil/asker Türkler için çok da iyi bir sonun başlangıcı olmamıştır. Nitekim kuşatmayı yarma taarruzlarının etkin olamaması ve Osmanlı ordusu adına gönderilen yardımın ulaşamaması, 27 Kasım 1855'te Kars'ı diplomasi yoluyla Ruslara teslimine neden olmuştur (Kızılkaya ve Yeşilyurt, 2014, s. 189). Kars'ın Ruslara teslimi, aynı zamanda askerî başarısızlıklara karşılık diplomatik başarı olarak lanse edilmesine de yol açmıştır.

Kars teslim edilene kadar birkaç defa Erzurum'a gidip gelen Williams Paşa, Kars ve çevresinde yaşanan gelişmelerden Erzurum'daki Türk idarecilerini de ihmal etmemiştir. Birbiriyle çatışan Osmanlı subayları ve âdeta toplama diyebileceğimiz ordunun başarısızlıkları karşısında Williams'ın gözünü Erzurum'a çevirmesi boşuna değildir. Zira askerlerin her türlü ihtiyacının Erzurum'dan karşılanması, takviye birliklerin Erzurum'da toplanarak buradan savaş hattına gönderilmesi, askerî hastanelerin Erzurum'da konuşlandırılması, tıbbi malzeme depolarının Erzurum'da bulunması ve savaşın kurmay heyetinin Erzurum'dan sevk edilmesi açıkçası Erzurum vilayetinin askerî stratejik bir mevki olarak önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Kars'ın tesliminden sonra şayet barış gerçekleşmezse Rusların bir sonraki hedefinin Erzurum olacağı kanaati, o günkü askerî erkânda güçlü bir şekilde var olmuştur. Williams Paşa, ileride Erzurum'un düşmesi hâlinde Kırım'daki müttefik başarısına gölge düşeceğinin farkındaydı ve o güne kadarki tüm kazanımlar bir anda berhava olabilirdi. Dolayısıyla Williams Paşa'nın Erzurum'a yönelik, Ruslar daha Kars'ı kuşatmadan evvel savunma için önerilerde bulunmasının altında da bu kanaat yatıyordu. Williams tıpkı Kars'ta olduğu gibi Erzurum'da da tahkimata önem vermiş ve daha Kars'a gitmeden evvel şehrin savunulması için tabya yapımına ağırlık verilmesini önermiştir. Kaldı ki bu savaş esnasında Erzurum'da yapılan bu tabyalardan birine de Williams Paşa'nın adının verilmesi tesadüfi değildi (TNA, MR., 1/493). Erzurumluların ihtiyat amaçlı yapılan bu tabyalarda çalışmaktan "büyük memnuniyet" duyduğu hususunda Anadolu ordusu kumandanından İstanbul'a gönderilen bilgilendirme yazısından bunu görmek mümkündür (BOA, İ.DH., 319/20664; A.MKT.MHM., 70/46).

Günümüzde Kars'taki Williams Paşa Tabyası'nın adı o tarihlerde İngiliz Tabya olarak İngiliz evraklarına geçmesine rağmen Rusların çizdiği Erzurum şehir planında, Erzurum'daki tabya doğrudan onun adıyla anılmıştı (Yeşilyurt, 2016, s. 617). Böylece Yarbay Williams'ın adının ölümsüzleştirildiği, Osmanlı tarihine ve dolayısıyla Erzurum şehir tarihine mal edildiği görülmüştür. Ancak günümüzde Williams Paşa'nın adını çağrıştıracak herhangi bir bilginin Erzurum şehir tarihi çalışmalarında pek fazla zikredilmemesi bir o kadar ironi tarafıdır.

Öte yandan Williams'ın Anadolu ordularına gönderilmesi, büyük müttefiklerden Birleşik Krallık'ın Osmanlı politikasını göstermesi bakımından kayda değerdir. Zira bu henüz büyük güçlerin Osmanlı bütünlüğü politikasından kopmadıklarını gösteren en önemli gelişmelerden biridir. Bir ara Karl Marks dönemin İngiliz gazetelerinde Birleşik Krallık'ın farklı bir ajandası olduğunu söylese de Kars'ın teslimi döneminde başarı olarak telakki edilmiştir. Osmanlı idaresi ise Rusya'nın saldırgan tavırları karşısında "sulhu" koruduğunu ileri sürerek Avrupa kamuoyunu, dolayısıyla Batılı devletleri kendi davasına inandırdığını düşünerek, tek başına bile ittifakı "başarı" olarak addetmiştir (BOA, HR.SYS., 903/2-55). Hatta Türkler tarafından mesele, barış ortamının bozulmasına yönelik her harekete İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi devletlerin "ilanıharb nazarıyla" baktıkları ve "askerlerini kullanmaktan" geri durmayacakları şeklinde oldukça iyimser bir şekilde yorumlanmıştır (BOA, İ.HR., 131/6703-8). Ancak ilk kez bu savaşta alınacak dış borçlanma ilerleyen tarihlerde devletin bağımsızlığına ciddi gölge düşürecek kurumların doğmasına yol açacağından haberlerinin olduğu söylenemez.

İngiltere, maddi olarak Babıâli'yi bu savaşta desteklemiş ve İngiliz ordusunda çalışan en iyi subaylarını Osmanlı ordusu hizmetine göndermekten geri durmamıştır. Bu âdeta kaz gelecek yerden tavuk esirgemek gibi bir şeydi. Williams ve heyetin Osmanlı Devleti'ne gelişi aslında Osmanlı ordularında yürütülen modernleşme sürecinin bir devamıydı ki önceleri de İngiliz uzmanlar Osmanlı Devleti'nde çalışmıştı. 1853'te başlayan bu savaşta görüldüğü gibi çağa ve modern teçhizatla donanmamış ve onlara uyum sağlayamamış orduların başarısızlığı bir kere daha ispatlanmıştır. Hiç şüphesiz bu savaşın sonra da ordunun yapılanması devam edecek, örneğin 1869'ta Hüseyin Avni Paşa'nın planlamasıyla Türk ordularında âdeta "ikinci dönüşüm dalgası" başlamıştır (Yıldız, 2011, p. 6).

Başta da belirtildiği gibi İngiltere'nin deniz aşırı sömürgeler politikası, onu Anadolu'nun doğusuna getiren başlıca etken idi. Ancak Kırım'da yaşandığı gibi doğrudan müdahale tarzında değildir. Hatta sadece İngiltere değil benzer şekilde Fransa da Kafkasya'ya müdahale etmekten imtina

etmişlerdir. O nedenle İngiltere dolaylı yollarla doğu cephesine müdahaleyle yetinmiş; Ruslarla çakışan Doğu politikası nedeniyle Yarbay Williams gibi kişileri Erzurum ve çevresine göndermiştir. Bu nedenle 1853'te Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında başlayan bu savaş, daha sonra Osmanlı-İngiliz-Fransız ve İtalyanların bir cephede, Ruslara karşı savaştığı, âdeta Dünya savaşı tatbikatına bürünmüştür. Bu nedenle savaşı sadece bir Osmanlı-Rus savaşı olarak görmek, çok yanlış bir yaklaşım olacaktır. İngiltere'nin Osmanlı'da ve Fransa'nın Avrupa'da yürüttüğü politikalar anlaşılmadan bu savaşı doğrudan Osmanlı belgelerine dayanarak anlamaya çalışmak yanıltıcı bir durumdur. Ayrıca bu savaşı yine sırf Osmanlı-Rus problemi olarak ele almak da doğru değildir. Kaldı ki Rusya'nın dış politikasını da işin içerisine katmak ve bu savaşı beynelmilel Avrupa meselesi olarak görmek daha doğru olacaktır. Ayrıca bu savaşın ortaya çıkardığı gerçeklerden bir diğeri de Rusya'nın dünya kamuoyunu ikna edemeden girdiği savaşları kaybetmesidir.

KAYNAKÇA

- Anonim, (2013). *Kırım Harbi'ne Dair Notlar*. (Haz. E. Keleş) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Armesto, F. F. (2007). *Millennium*. (Çev. E. Günsel) İstanbul: Nokta Kitap.
- Aykun, İ. (1995). *Erzurum Konferansı (1843-47) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*.
- Besbelli, S. (1977). *1853-56 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Budak, M. (1993). *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, İstanbul.
- Çavlı, A. E. (1957). *Kırım Harbi-Paris Muahedesi 1856*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Çetin, M., & Kök, R. (2015). Kırım Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Yaşanan Lojistik Problemler. *Turkish Studies*, 10(10), 313-340.
- Dinner to Sir William Williams, of Kars. *The Manchester Guardian*. Jul 11, 1856.
- Duberly, F. I. (2007). *Mrs. Duberly's War*. (Edt. C. Kelly) Oxford: Oxford University Press.
- Fenton, R. (2007). *Osmanlı-Rus Savaşında Kırım ve Türkiye Mektupları*. (ç. S. Küçük, Dü.) İstanbul: Yirmidört Yayınevi.
- Fevzi. (1927). *1853-1855 Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Figes, O. (2012). *Kırım-Son Haçlı Seferi*. (Çev. N. Elhüseyni) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürel, T. (1935). *1853-55 Türk-Rus Harbi ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*. İstanbul: Askerî Matbaa.
- Goldfrank, D. (2002). The Holy Sepulcher and The Origin of The Crimean War. In e. E.-M. Poe, *The Military and Society in Russia 1450-1917* (pp. 491-505). Leiden: BRILL.
- Hayreddin. (1326). *Kırım Muharebesinin Tarih-i Siyasisi*. İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.
- http://www.biographi.ca/en/bio/williams_william_fenwick_11E.html. (2016, 08 28).
- House of Common Parliamentry Papers (HCPP.),

Papers Relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and The Defence and Capitulation of Kars, Harrison and Sons, London 1856.

- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi* (Cilt V). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kızıoğlu, M. F. (1972). *Kuruluşunun 150. Yıldönümünde Kanada Karsı'na Türkiye Karsı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Kızılkaya, O. ve Yeşilyurt, Y. (2014). 1855 Kars Muhasarası Firarileri Hakkında Kurulan Divan-i Harp Komisyonu. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(1), 186-210.
- Lake, A. (1856). *Kars and Our Captivity in Russia*. London: Richard Bentley.
- McDonald, L. (2007). *Florence Nightingale: The Crimean War*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- Özcan, B. (1997). *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, B. (2008). *Sinop Deniz Felaketi (30 Kasım 1853)*. İstanbul: Deniz Basımevi.
- Reid, J. (2006). Crimean War Siege in the Caucasus. *Military History*, 38-45.
- Sandwith, H. (1856). *A Narrative of the Siege of Kars*. London: John Murray.
- Şahin, H. (2013). Kırım Harbi'nde (1853-1856) Doğu Anadolu Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebelerde Başlı-Bozuk Birlikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(49), 343-358.
- Şirokorad, A. (2013). *Osmanlı-Rus Savaşları*. (Çev. D. Batur) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, M.Y. (2021). *Kafkasya Hattında Osmanlı Hristiyanlarına Yönelik Rus Politikaları (1828-1878)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.),
 İradeler, Dahiliye Evrakı (İ.DH.), 319/20664; 334/21862.
 İradeler, Hariciye Evrakı (İ.HR.), 131/6703-8.
 Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 70/46.
 Hariciye Nezareti, Londra Sefareti-3 (HR.SFR.3), 17/4.
 Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi (HR.MKT.), 61/59-2.

Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS.), 1346/85-2; 1353/58; 903/2-38,55.

The National Archives (TNA.),

MR., 1/493.

TNA, FO., 881/513; 195/440.

Ülkü, O. (2021). Osmanlı Ordusunda Bir İngiliz Subayı: General Sir Williams Fenwick ve Anadolu İstihkâmlarının İnşasındaki Rolü. *Sanat ve İkonografi Dergisi*, (1), 34-48.

Ünalp, F. R. (2013). İlklerin Savaşı: Kırım Savaşı (1853-1856). *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11(22), 1-15.

Yeşil, F. (2021). Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*. 2, 99-116.

Yeşilyurt, Y. (2016). Erzurum Yerel Tarih Araştırmaları Açısından İngiliz Ulusal Arşivlerinin Önemi (19. Yüzyıl). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(55), 597-624.

Yıldız, G. (2008). *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, İstanbul.

Yıldız, G. (2011). Ottoman military organization (1800-1918). *The Encyclopedia of War*. Gordon Martel (Ed.), 1-8.

Yılmaz, Ö. (2015). Erzurum Fransız Konsolosu Challaye'nin Kırım Savaşı Döneminde Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1853-54). *History Studies* (7/4), 157-174.

EKLER

Ek-A: Yarbay Williams'in 15 Eylül 1854 Tarihli Raporu.

Colonel Williams to the Earl of Clarendon.—(Received October 18.)

(Extract.)

Erzeroom, September 15, 1854.

I HAVE the honour to inform your Lordship that I arrived here yesterday, and was received by the civil and military authorities with every possible honour.

I at once waited on the Governor-General of the Province, Ismail Pasha, and after the usual compliments and civilities entered upon the subject of the army which still remains encamped near Kars.

As my first care will be, on my arrival in that city, to impress upon the Mushir the necessity of sending it into winter cantonments, I inquired of Ismail Pasha the number of troops which he could accommodate in and around Erzeroom. His Excellency replied, that there was room in the town for about 8,000, principally in the khans and caravanserais. That in the neighbouring villages, and upon the plain of Passin, 6,000 or 7,000 more could be accommodated. With respect to the accommodation in the town, that he would immediately give orders for the necessary preparations, and that I should be conducted round the khans before I left.

I inquired if provision, &c., for the supply of these troops on their arrival here had been provided. He assured me that he had already given orders, and that I might depend upon his efforts. His Excellency was fully aware of the mortality which had occurred in this city, and more especially in Kars, from the overcrowding of the troops in narrow and unventilated houses, and from the character which I have received of the Governor, I am induced to believe that he will exert all his efforts to avert so dreadful a calamity during the ensuing winter.

The troops in this garrison consist of two battalions of Anatolia Rediff, one battalion mustering 350, the other 260 men. They are fifteen and seventeen months in arrears of pay. There are also detachments amounting to 350 men of different regiments of the army of Kars; they are seventeen, eighteen, and nineteen months in arrears of pay. The Staff of the army at present here are four months in arrears. In hospital there are 1,190, principally wounded. Of Artillery there is a Bimbashi and 100 men. They are in the castle for the purpose of firing salutes. All these troops got one month's pay just before the last Bairam.

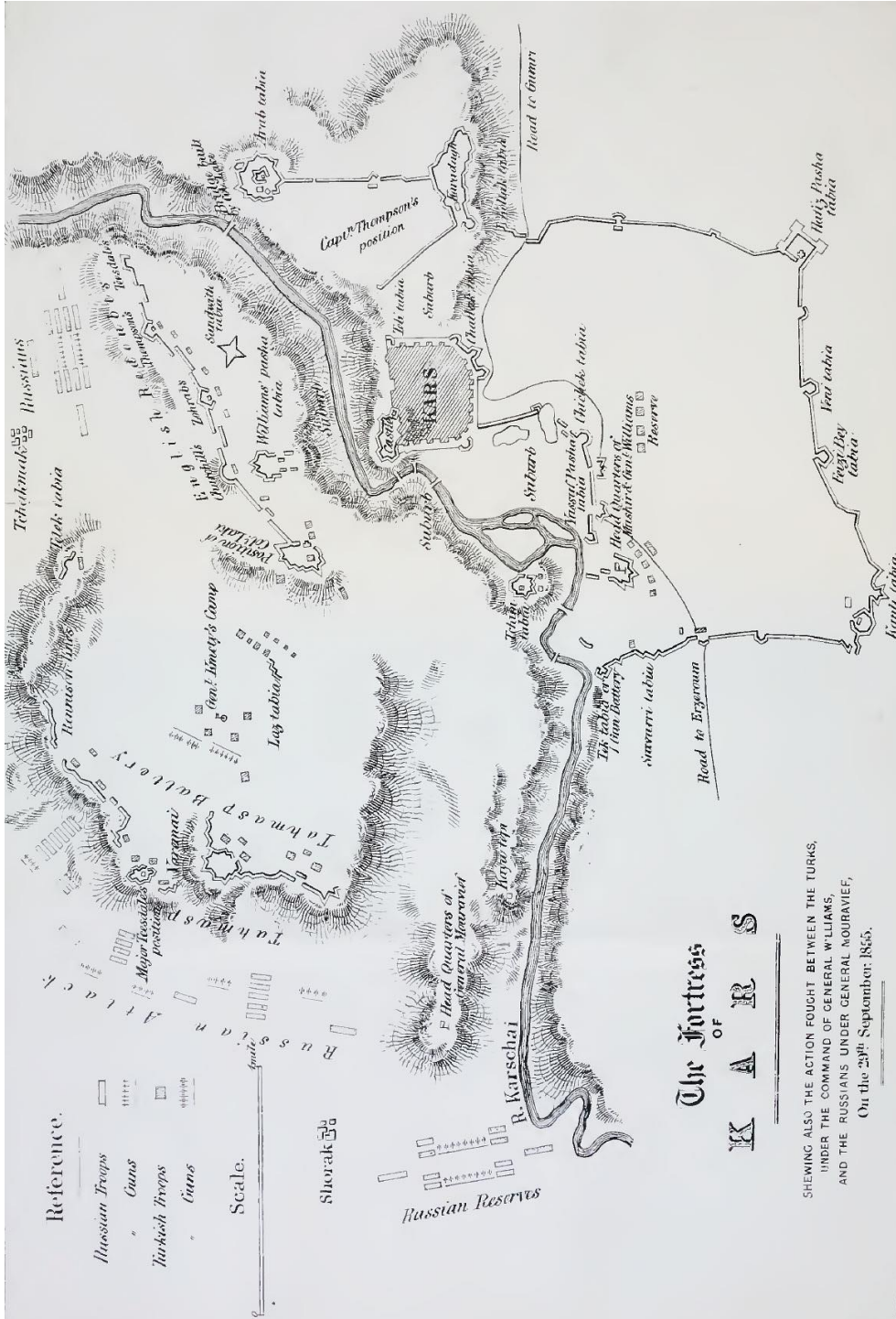
Your Lordship will see by the arrears of pay, as above stated, how utterly destitute these poor soldiers must be of all those little necessities which can alone preserve contentment and a good spirit in an army, and I most sincerely hope that, through your Lordship's influence, steps may be taken to rectify this evil ere these troops arrive in their respective cantonments at the commencement of a long and most rigorous winter.

During my conversation with the Governor, yesterday, his Excellency told me that he had written to the Mushir at Kars, on the subject of the interruption of the line of communication between this and Byazid, and that he had, in reply, received intimation that a force of Cavalry had been dispatched from the head-quarters towards Byazid, and that Selim Pasha had been directed to march upon that city with his division, for the purpose of reoccupying it.

Whilst thus conversing with the Pasha, Jassin Bey, the Defterdar of the Province, arrived from head-quarters after a march of six days, and he also confirmed that intelligence, and offered to send me a copy of a report which he had drawn up for the information of Ismail Pasha, the Governor-General.

I have the honour to inclose herewith a copy of that document, and your Lordship will see that there is no mention of that order said to have been sent to Selim Pasha at Van, nor does the Mushir seem disposed to take any decided steps to vindicate the disgrace caused by the cowardly abandonment of Byazid by Selim Pasha, and the consequent interruption of the line of communication between this city and the Turco-Persian frontier, and the repeated insults of a Cossack force now hovering in that direction. On my arrival at Kars I shall bring these subjects before the Mushir, and acquaint your Lordship with the results. I march for that city in two days.

Ek-B: 29 Eylül 1855 Tarihli Kars'taki Türk Mevzilerini Gösteren Plan.



EXTENDED SUMMARY

Introduction

On August 2, 1854, Colonel William Fenwick Williams was appointed to the Anatolian Army on the eastern front in the ongoing Ottoman-Russian war. Background on his appointment was the international competition of large states as Great Britain, France and Russia. The ancient southern politics of Russia often confronted him with the Ottoman Empire. The Russian and Ottoman wars were also followed closely and carefully by many European states, especially Great Britain. Hence, they took sides in the Turkish-Russian struggle from time to time with diplomacy, and sometimes with direct military interventions.

The Causes of the Ottoman-Russian War at 1853-56

Nicholas I of Russia's offensive plan for the Ottoman territories in 1852 was the significant element of the war of 1853-56. Ever then, the fact that Turkish side also took military measures had brought both countries to the brink of war at the beginning of 1853. The desire of Russia to find new active ports for its impasse agricultural economy had caused aggressive policies against the powerless Ottoman Empire, whose armies were engaged in improving. In June 1853, Prut was occupied by the Russians, and Russians started this war. Turks' responding with a protest at first caused a serious Russian hostility in the European public opinion. At the conference convened in London, straight statements of support were expressed for the Ottoman Empire, and on October 8, 1853, the allied navies were sent to the Dardanelles to prevent a possible occupation of Istanbul.

The war began in Balkans and then continued with mutual small probing attacks. When it became an international conflict, it also had been shifted to the Crimean and Eastern Anatolian fronts. The sudden attack of the Russian navy on the port of Sinop and the shelling of civilian residential areas had turned the Black Sea into a "de facto" Russian lake. This had been the last milestone for France and England. This war was also called the Crimean War because European States sent more troops to the Crimean front. What had happened on the Eastern Front?

The Battle on the Eastern Front

On the Eastern Front, only Turkish Army, gathered from Anatolia, and the Russian Army were fighting. During the war, the surrender of Kars to the Russians in 1855 was the turning point for the Eastern Front. Afterwards, Kars was brought up by the Russians in exchange for Sevastopol. It was possible to see the developments on this front. The war was lost for Turks but it was won for Allies as a result of British policies because there wasn't a state that cared about the Eastern Front other than the Turks and the British. The fact that the United Kingdom was the state that had the most interest in the ride trade route from Iran, has undoubtedly shifted British attention to this front.

The Anatolian Armies, which were stationed in Erzurum, were sent to the Caucasus from here and organized operations against the Russians, but they were unsuccessful. The military factors in the failure were usually mainly tactics and equipment, and this failure made it necessary for W. Fenwick Williams, an experienced soldier who worked in Erzurum, to be assigned to the Anatolian Armies. With the arrival of Williams at Erzurum, the British military delegation had a serious impact on the Turkish military mission. Williams played a first-degree role in the surrender of Kars to the Russians.

The Appointment of William Fenwick Williams

The fact that the Russians achieved success in the east and desire to expand to the south of Anatolia was the most important factor in the appointment of Williams. He planned to work under Lord Raglan in coordination with the Turks. On August 31, 1854, Williams set off for Erzurum and informed his senior authorities about the public condition that he saw on the way.

The First Report Sending From Erzurum

In the first report, dated September 15, 1854, Colonel Williams wrote to the ambassador of Istanbul his first impressions of the Anatolian Armies. He had investigated the Anatolian army and listened to complaints from the public about the army in Kars. When he first arrived in Erzurum, he was quite impressed by the climatic situation. He first drew attention to the seasonal measures. About 8000 soldiers were staying in the center of Erzurum, especially in the rooms of inns and caravanserais. Of these, around 6000 to 7000 soldiers were staying in the surrounding villages and various villages on Pasin Plain. In Erzurum, especially in Kars, there were cases of death among crowded soldiers who stayed in narrow and stuffy rooms.

The Second Report and Its Evaluation

In the second report, dated September 16, 1854, he gave information that the soldiers were planned to be accommodated in Erzurum. The information provided about the capacity of the rooms and where they were located was undoubtedly unique to the state of the Turkish army at that time, which was trying to modernize. In his report, he also conveyed information about the medical condition of the Turkish Army. He drew attention to the success of Turkish doctors in hospitals. The serious and decisive role of the sanitary issues in the recent wars were emphasized.

Williams Pasha's Impressions in Kars

Having gone to Kars on September 22, 1854, Williams passed on information about Turkish Armies and the command delegation that had direct contact with Russians on the front line. He proposed Turkish authorities to restore the hospitals and to take military tactical measures for the defense of the fortress of Kars. There were also Williams's serious narratives about equipment and replenishment of deficiencies. He also conveyed information about the old-new conflict in the modernizing Turkish army.

The Reports Sent until Kars Fell

Also the first report of Williams is important. It was sent on August 15, 1855. The report mentioned that the Russian commander Muravyef intended to siege Kars. It mentioned that Russians took measures during the siege of Kars and that Williams played an active role in the fortress' surrender. It is possible to see what the conditions were for the surrender of Kars Castle.

Conclusion

In this study it was tried to analyze why a British officer was appointed to Turkish Army and under what conditions he served. It was tried to explain why Russians succeeded in the east and why they failed in Crimea. It was tried to explain how much active role was played by British in the surrender of Kars to Russians. Various conclusions were drawn about why the allies, who had never made concessions to Crimea or Istanbul, did not oppose the surrender of Kars. The delivery of Kars leads to the conclusion that Williams' agenda was different.